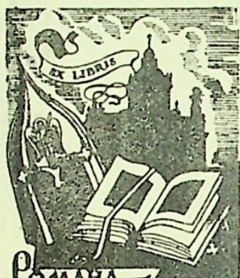

ЛЕГЕНДИ

КЛИМ ПОЛІЩУК

TULA-online.org

Романа Геник-
Березовського

УКРАЇНСЬКА ДИШЕВА
===== БІБЛІОТЕКА

УКРАЇНСЬКА ДЕШЕВА БІБЛІОТЕКА

Ч. 4. виходить два разів у місяць. Ч. 4.

Редакція і Адміністрація :
Львів, вул. Куркова 10/II.

ПЕРЕДПЛАТА :

Річно (24 томи)	. . .	18.00 зл.
Піврічно (12 томів)	. . .	9.50 зл.
Чвертьрічно (6 томів)	. . .	5.— зл.

Ціна 1 книжки 90 сот.

КЛИМ ПОЛЩУК

ЛЄГЕНДИ

УКРАЇНСЬКА ДЕШЕВА БІБЛІОТЕКА

---

1 9 2 6.

З друкарні Ставропільського
Інституту
Львів, вул. Бляхарська 9.

„Вічний Жид“.

„Він ходить в світі і тепер
І зветься вічний Агасвер“...

П. Гай.

Осіній равок такий чудовий! Сонце тільки-що викотилося з-за обрію, як пишні береги старого Смотрича так і позолотилися. Серед затишних Кам'янецьких садів гордо підносяться до неба гострі шпилі костьолів, понуро, наче сонні велетні, стоять башти старої турецької кріпости, байдуже позираючи в пустельні поля своїми грізними бійницями. Зарослі зеленим мохом сірі мури, здавалося, марили своїм багатим минулим і згадували лицарські діла славного Дорошенка і веселі бенкети турецького султана Магомета IV-го, що були тут тоді, як в останнє всміхалась нам воля широка і як в останнє пригнітило нас важке ярмо московське... Минули віки з того часу, як „знеміг славний Дорошенко“, а пам'ять про його болючі вчинки свято бережуть не тільки одні старі мури, але й сама душа народня згадує його в своїй скорботній думі-пісні, в своїх переказах сумних...

Колись розваляться башти, розсиплються мури, впаде стрункий турецький мінарет з магометанським півмісяцем і католицькою мадонною на горі, що зараз так пишються над Кам'янцем, а дума-пісня буде бриніти про волю, сумний пере-

каз про минуле й сучасне безталання, звучатиме надійним майбутнім, якого ніякій ворог не зможе ярмом пригнітити...

Йдучи через „Турецький“ міст, який сполучав старе місто з Турецькою кріпостою, я мимоволі замилувався лагідною красою високих, зарослих густими чагарниками, скелястих берегів Смотрича. Серед низки стареньких булиночків, що притулилися в злотних садах, висувалися сумні стіни, знищеного тепер великого буличку гарему якогось турецького представника при Дорошенкові. Глянув у низ, а там вода кипить.. кипить, аж грав... Біжить між камінням і падав в глибоку пріову, ту саму пріову, в яку самохитно кинувся один січовий стрілець... і згалося мені, як про це в свій час говорили люди. Казали, що він надто багато пережив військових лихоліть і, нарешті, сам наклав на себе руки, зоставивши записку про те, що „при сучасних умовинах життя, — боротися не варто“... Співчуваюче казали: „Такий переконаний, а так безславно згинув“... — Як легко казати оте „безславно!“ — думав я про себе, — але як важко зрозуміти, що є славне, а що безславне!... Чи не було це найсильнішим протестом щирої стрілецької душі проти того многовласія і „междуособня брани“, що така властива нам вік віків?... Ще питання, чи гинув славно колишній козак Дорошенка, йдучи проти Самоїловича і допомагаючи своїм „союзникам“ будувати оці гареми, як є питанням і наша сучасна боротьба, оперта на чужих силах. Стрілець той згинув сам собою, бо був таким, як є весь народ український. — О, дайте йому тільки змогу одностайно встати, не розбивайте його єдності і він сам спроможеться на все!...“

Думаючи так, я виїняв з кешені олівця й записника і механічно став замальовувати контури башт Турецької твердині. В той час, як вся

моя увага скупчилася на верху одної башти, яка нагадувала собою татарську шапку, коло мене почувся старечий голос. Я озирнувся назад і побачив дідка, з гладенько виголеною бородою й коротко підстриженими вусами. Маленькі сірі очі пронизливо й цікаво зазирали в мій записник, наче чогось шукали там. Заховуючи своє неприємне вражіння, я сховав записника в кешеню і спитався:

— Чого вам треба, діду?

Він вняково заморгав своїми сірими очами і відповів:

— Нічого... Блукаю собі, як і ви...

— Дивно! — сказав я про себе. — Звідки вам відомо це?...

— Видно по вас! — заговорив дідок. — Ви нетутешній?...

— Ні! — відповів я. — Я недавно прийшов сюди.

— Може ви той... звідти?... — кивнув він головою в бік міста, де містилися наші уряди: Директорія і Диктатор.

— А що? — відповів я йому питанням.

— Нічого! Ладу не видно ніякого... — сказав він, зітхаючи.

— Зараз, діду, боротьба йде, а лад потім буде....

— Чи не такий, як був за Дорошенка?

— Чого ви так думаєте? — спитав я, вражений його словами, з яких було видно, що цей дідок децю знав.

— А так! По всьому видно!... — сказав він замислено. — Така вже доля наша, що мусимо терпіти того Жида...

— Якого Жида? — здивувався я.

— Вічного!... — відповів він. — Того самого, який відштовхнув Христа від свого порога, коли Він ішов з хрестом на Голгофту...

— А звідки ви знаєте це все? — спитав я його.

— Бачите, відповів він, — чув я про це ще від старого ксьондза з вірменського костюла, а зараз уже навіть прості люди говорять...

— Що саме?

— Та все про того Вічного Жида, який начебто знаходиться зараз десь у Кам'янці. Місцеві Жиди бачили його в Судний День на цьому мості, як він стояв і дивився в воду, а дехто з мужиків бачив його під тією баштою, що ви замальовували, — як він сидів і плакав...

— Чи не могли б ви розказати мені про це докладніше? — запитався я його.

— Чому ні? Тільки тут незручно. Може-б ми пішли до тієї самої башти і присіли б там трохи?...

* * *

Міцні й кремезні стіни башти запліснявіли й зацвіли, а навколо неї розрісся густий спорич та чортополох, між яким валялося каміння, що повпадало зі старих мурів, які вже починали валитися. Видно, що ці мурі тут повстали далеко раніше, ніж турецькі башти, а тому й не сила їх була стояти так міцно, як стоять башти.

Знайшли вигідне місце і присіли. Дід пошпортався в кешені, виїняв величезну рогову табакерку, понюхав з неї трохи, якимось чудно відкашлявся і зачав оповідати...

„Літ тому сорок минуло, як розказував мені старий ксьондз казку про Агасвера. Той Агасвер був звичайним собі слюсарем і жив в Єрусалимі в той час, коли проповідував Христос. Мав він чималу сімю, а через те багато мусів працювати і дуже бідував. Після того, як Христос урочисто в'їхав у Єрусалим і між народом стали розходи-

тися чутки про те, що він визволить народ із римської неволі і стане жидівським царем, то Агасвер подумав, що в нього є гроші і пішов просити багатой милостині. Шукав він Христа скрізь і всюди, але ніяк не міг знайти його, а коли знайшов і розповів йому про свою біду, то він відіслав його до Юди, щоб той дав йому дещо із спільної скарбниці. Юда не тільки що не дав нічого, як казав Христос, а ще вилаяв його добре і прогнав від себе. Запеклося серце в Агасвера. Мовчки пішов собі до дому і навіть своїм рідним не сказав нічого. Скоро після того, Юда зрадив і продав самого Христа. Жидівські багатії з римською військовою старшиною засудили його на смерть, яко страшного бунтовщика, що повставав проти цісаря. Як вели його на Голгофту розпинати, то заставили самому для себе хреста нести. Ішли якраз тією вулицею, на якій жив Агасвер і сталося так, що Христос, знесилений великими муками, стомився і прихилився до одвірка Агасверової хати. Агасвер стояв собі на порозі і з усмішкою дивився на се, як ведуть на місце кари Того, кому ще не так давно встеляли квітами дорогу. Побачивши, що Христос прихилився до одвірка, Агасвер штовхнув його ногою і сказав: „Йди скорше туди, куда Тобі призначено!“ Христос встав, підняв свого хреста на плечі і сказав: „Я йду, але тепер і ти з свого порогу мусиш іти і ходитимеш скрізь і всюди по широкому світу, де лиш будуть твої родимці, а по твоїх слідах буде ходити горе й смута, які скрашатимуть твоє життя слізьми й кровю та вічними прокльонами. І нігде ти не знайдеш собі спокою, бо кривда заподіяна тобі Юдою, буде єдиним твоїм оправданням в День Суда!“... І тільки Він пішов далі, як Агасвер пішов і собі слідом за Ним. Як розпинали Христа, то він знаходився серед юрби й прислухався, що говорили про Страдника,

А тоді, коли Христос умер і зробилася страшна тьма, Агасвер злякано побіг у гори і блукав там цілих 40 літ, аж заким римське військо не зруйнувало й самого Єрусалиму. Тоді він прийшов до Вірменії і був там аж до того часу, заким туди не прийшла християнська віра. Коли-ж християнська віра розповсюдилася по всій Вірменії, Агасвер пристав до одної купецької каравани, що йшла з Вірменії на Україну, і арибився з нею до Кам'янця. Тут християнська віра була також у силі, але за те жило чимало його родимців, серед яких йому стало начеб-то трохи легше. Сподобався йому Кам'янець і жив би він тут довше, як би не те лихо, яке він приніс із собою. Скоро він з'явився тут, як розпочався великий голод, а потім страшний помірок і ніхто не міг знати, за що така кара, аж заким один чернець не сказав, що в місті знаходиться Вічний Жид, який і є винуватцем усього нещастя і якого можна вигнати тільки проклинами на його голову. Стали проклинати і він мусів піти. Але де він тільки з'являвся, як зараз-же приходило лихоліття, люди зачинали проклинати і він ішов далі. Блукаючи так по світу і не знаходячи собі місця, він пробував вернутися назад до Єрусалиму і декілька раз заходив до Кам'янця. Найдовше крутився він тут в 16-му віці, починаючи від 1648 р., як розпочалась Хмельниччина, і аж до 1675 р., коли все скінчилося великою руйною. Тоді він був не тільки в одному Кам'янці, але й ходив по всій Україні. Далі він став з'являтися тут майже кожного віку, не дотягаючи повної сотні літ. Був він у 1768 р., як було велике гайдамацьке повстання; був і в 1831 році, як вибухло польське повстання; ну а тепер, як почалась Революція, він знову з'явився... Бачило його багате людей, як він по ночах блукає по місту, або сидить коло цієї башти і гірко плаче... Як собі знаєте, а скажу вам просто, що не тільки

скоро ще ладу не буде п'якого, а навпаки, — прийде така голина. коли свої своїх не будуть признавати, батько заріже сина, а донька скатує матір... Не на добро з'явився він сюди. О, буде велике горе, як що в свій час не виженуть його!..."

Сонце піднялося над обривом і в його проміннях густо снувалися білі нитки „бабиного літа“, яке дивовижною пряжею стелилося по кущах чортополоху й чеплялося за ваші капелюхи. Дідусь зловив одну такв павутину на своїм коліні, глянув на сонце і враз підвівся.

— Куди ви? — спитався я його. — Ви-ж, здається, ще не скінчили?

— Ні, я все сказав! — відповів він. — А мені пора вже до костьола. Скоро служба Божа почнеться. Я-ж органіста!

— Дивно мені! — промовив я. — Виходить так, що ви Поляк і цікавитесь Україною!..

Він так і спалахнув:

— Вибачайте! Я зовсім не Поляк, а Українець і споконвіку уніят! Мій дід і батько були тут уніятськими священниками до 1875 р., але як прийшли православні і насильно затигли всіх уніятів до себе, то я при католицькому костьолі заховався і живу далі.

— Скільки-ж вам літ? — спитав я.

— В день святого Миколая 65-ть буде. Старий вже я і самотній... Стільки й радости, що той орган..

— Ви любите музику?

— Я все, що гарне для душі люблю... Люблю пісні, казки всякі.

— Наприклад?

— Як от вам розповів!..

— Так це казка?

— А хто його знає?... Для того, хто вірує в Бога, може бути правдою...

— А скажіть мені, який той Жид собою? — спитав я його.

— Кажуть, що він високий, горбатий, лисий, з довгим закарлюченим носом, з широкою білою бородою, ходить без шапки, в подертому халаті і в постолах на босу ногу...

— Це цікаво... — промовив я, виймаючи з кишені записника.

— Ви хочете це все записати? — запитався він мене.

— Так! — сказав я.

— Ото було-б добре, щоб ви не тільки записали це для себе, але й іншим переказали, що чули! Хто знає, може й справді між нами крутиться той Вічний Жид і не дає нам спокою?!...

— Гаразд, гаразд! — сказав я. — Життя в життям, а казка — казкою... Звичайна річ, що розкажу!...

— Ой, буде ще таке життя, що й правнуки загадуватимуть! — промовив він, кланяючись мені.

Я встав і подякував йому за казку. Він мовчки подивився на мене своїми пронизливими очами і тихо подався в місто, звідки широкими хвилями плвли звуки ранішніх недільних дзвонів.

* * *

...Через якийсь час на нас несподівано насували вороги і ми залишили своє пристановисько. Довгими сірими валками тягнулися в бік малого міста Дунаєвець і ніхто з нас не знав — де станемо й відпочинемо. Гнані не стільки ворогом, скільки власним розбратом, ми дали волю своїй сваволі, наче в ній був ратунок наш...

Виїзджаючи з міста, я побачив над дорогою високого, горбатого, лисого, з білою широкою бородою, в обдертому халаті і в якіхось капцях старого Жида, який дивився на нас і чогось плакав.

— Чого ви плачете? — спитав я з воза.

Він повернувся в мій бік, склав навхрест на грудях кістляві й худі руки і швидко-швидко зашварготав щось по старожидівському.

В той час до нього підбігла молода жидівка і сказала:

— Годі, годі! Ходім!

— Що з ним? — спитався я жидівки.

— Це він так після погрому... Був колись побожним падиком в Умані і мав свою сімю... Зараз нікого не має і так собі по світу ходить...
— відповіла Жидівка.

— А ви його родичка, чи що? — спитався я її.

— Ні, він чужий, алеж ми Жиди і своїх не цураємося! — сказала вона і, взявши його за руку, потягла в брудний і смердючий провулок.

Я їхав далі і, їдучи, думав про те, яка саме різниця між справжнім життям і містичною легендою? Чи не є цей Жид тим самим Агасвером, що своїм безмежним горем збільшує наше безталання?...

1921 р. травень.
м. Бережани.

Гад звіринецький.

Сонце давно зайшло і останні його проміні згасли, а над лісом грала та грала червона заграва. Було тихо й тривожно-сумно. Це відчував не тільки я і старий чернець—пасічник, з яким я тільки-що стрінувся й розговорився, але й навіть сонні дерева, які мовчазною сторожкою стояли навколо пасіки... Хвилинами до нашого слуха долітали глухі звуки далеких гарматних вибухів і за кождим вибухом на темному тлі неба простягалася червона смуга, кидаючи на наші лица зловіщі відблиски.

— Ой, ворухиться Гад звіринецький, ворухиться!.. — шептав поблідлими устами старий чернець. — І як тільки терпить це все наш святий Київ!..

Я мовчки слухав його зітхання і не казав нічого. Як зачарований, дивився на червону заграву над Києвом і не міг одвести од неї очей своїх. В моїй уяві стояли золоті собори в руїнах, свята Софія в огні і схвильовані юрби людей в сірих, чотирикутних кашкетиках, які панічно гналися кудись... Не було змоги дивитися, не було сили терпіти і я пішов звідти—куди очі бачать, аби лише знайти десь затишний закуток, щоб хоч зітхнути можна було. Я не романтик і не сентименталіст. Були часи, коли сам будував барикади й захоплено ліз на ворожі багнети, але

зараз я стомивсь, нічого не можу, нічого не хочу, тай не має з ким мені йти... Зараз я, цілком самотній, мовчки дивлюся на боротьбу двох ворожих сил, які „об одежі нашій кидають жереба“...

Вибрався з міста в той час, як там саме розпочалися руйніні змагання. Скрадаючись, щоб ніхто не помітив, йшов лісами і над вечір прибався до Звіринецьких печер. Місцевість досить знайома. Років шість тому, перед самою війною, як одним ученим археологом були тут відкриті печери з кістяками й слідами церкви — сюди як на прощу тяглися звідусіль різні люди, яких вабила до себе ця таємниця минулого. Був і я не раз. Оглядав довгі підземні катакомби, зі стін яких здивовано дивилися витрішкуваті черепи невідомих покійників; читав ледве помітні написи коло них і марив сивою давниною княжої доби, коли повстали ці печери. Дехто казав, що ці печери були далеко старіші від лаврських і що тут була перша церква, яку начеб-то заснував Андрій Первозванний, коли пробував на Київських горах. Вартував і доглядав цих печер старий чернець Герасим, який двадцять з лишнім літ сидів тут на монастирській пасіці. Герасим був справжнім українським чернцем: побожний, лагідний, любив старовину і знав багато казок усяких. З ним я не раз говорив про фастівських гайдамаків, про московські пострії і про київських розбійників, що переховувалися в лісах та нападали на прочан по дорогах, а тому мене зовсім не зворушував його жалібний стогін і гіркі слова про Звіринецького гада.

— І доки воно буде отаке лихо! — говорив старий чернець сам до себе. — Тож котрий уже раз!...

— Що таке? — спитався я його, не відриваючи своїх очей від червоної заграви.

— Гризуться, товчуться, руйнують... Чужі й свої зійшлися в місті, в клубок сплелися, переплуталися, а все через того гада...

— Якого? — спитав я, переводячи очі на його бліде лице з сивою бородою, яке при світлі заграви нагадувало собою святого на старих полотняних образах в маленьких сільських церковцях

— Та цього-ж самого... звіринецького...

— Звіринецького?!

— Еге ж, звіринецького!... Того самого, який з незапам'ятних часів сидить у печерах...

— Дивно! — сказав я. — Чому ж я про це не чув нічого?

— А коли вам було про це чути? — відповів він мені запитанням. — Тож скільки ви раз сюди приїздили, так все написи читали, а то все ні до чого...

— Як то так? — здивувався я.

— А так, що ті написи нічого вам не скажуть... Та й позатирав їх лютий Гад, повзаючи...

— Звідки-ж ви це все знаєте? — спитався я.

— О, я про це давно знав!... Знав ще тоді, як ці печери були засипані землею і ніхто навіть не чув про них...

— Перший раз чую! — промовив я. — Може б розповіли мені про це докладніше?

— Розказати я можу, — сказав чернець пошепки, — але тут нас може він підслухати... Краще ходімо до хати, а там і скажу я вам про це споконвічне лихо.

Идучи між кущами до чернечої хатини, я відчув у своїм тілі таку страшну знемогу, що радий був би лягти під першим з них і так діждати ранку, щоб при сході сонця податися далі. Чернець Герасим ішов попереду мене і говорив до себе:

„Сидить і наче спить... Обріс мохом, вилинав... Заворухиться тільки, почне повзати собі

і все криється димом, заливається кровю... Всі мовчать, терплять, а він сидить та зікрає, проклятий“...

* * *

В маленькій чернечій хатині було надзвичайно затишно. Пахнуло сушеним зіллям й свіжим сіном, яким було застелене невеличке ліжко, що стояло зараз же коло закопченої печі. В кутку стояв маленький столик з величезною, розбухлою як подушка, якоюсь книжкою. Над столом висів образ Божої Матері з печерськими преподобними Антонієм і Теодозієм, а перед ними горіла воскова свічка.

Чернець спершу перехрестився до образу, а потім повернувся до мене і сказав:

— Сідайте та спочивайте!

Підсунув до мене стільця, а сам став шпоратися коло печі.

— Де-що перекусимо, а потім і розповім усе до ладу! — сказав він до мене.

— А що це у вас за книжка така? — спитався я його, показуючи на книжку на столі.

— О, не зачіпайте її! — схопився він. — Там списано псалми, пісні, історії всякі...

— Хто ж її писав?

— Та я все списую собі на памятку... Як помру, то хтось прочитає...

— А що-ж саме ви записуєте сюди?

— Все, що тільки знаю, або чую... Списав про царя, війну, революцію, гетьмана, директорію, Зеленого, повстанців, а оце думаю про Петлюру дещо написати...

— Що-ж ви думаєте про нього писати?

— А як ви гадаєте? — цікаво озвався він. — Вачите, я й сам ще не знаю... Про Зеленого можна було писати, а от про Петлюру, то якось воно

не теб... Знаєте, якось були тут з села люди і казали: — „Нам не треба такого Петрулі, ми собі свого Петрулю виберемо“...

— Для чого-ж ви списуєте це все? — спитав я його, коли він перестав говорити.

— Я так собі! — відповів він. — Комусь колись знадобиться...

— А як вона загине?

— Не загине! сказав упевнено. — Я її бережу як свого ока в лобі. Це тільки зараз вона так лежить, бо я сьогодні записував.. Як вміратиму, то собі під голову покладу, щоб могли знайти.

Поставив на столі велику миску з присмаженою капустою, поклав окраець хліба і сказав:

— Призволяйтеся!..

В той час з боку Кієва почулося де-кілька незвичайно сильних вибухів. Вікна в маленькій хатині жалібно задзвеніли, а старий чернець перекрестився:

— Спаси і помилуй нас Господи! Ото лють яка розконозилася!..

Вибухи слідували один за одним і хвилинами здавалося, що це все робиться зовсім не в Кієві, а десь тут у лісі, зовсім близько, коло самих печер майже.

Зараз же по вечері чернець забрав зі стола книжку і сховав її до себе на груди під легенький підрашничок.

— Так краще! — відповів він мені на моє мовчазне запитання. — Тут хоч спокійно, але в такий час все може статися.. Ніхто не знає ні часу, ні години...

В той час в маленьких віконцях стало червоно. Чернець подивився у вікно і промовив:

— Палає там, де Лавра свята.. Боже, Боже!..

Повернувся до мене з очима повними сліз. Притис до грудей руки і так завімів. Я дивився на його бліде лице і мені здавалося, що він от-от

впаде на коліна і тяжко заридяє, або заломає над головою руки й побіжить від мене в п'ятьму страшної ночі. Але через хвилину заспокоївся, сів на стілець і промовив:

— Так, значить, хочете знати про Гада звіринецького?.

— А, так! Розкажіть, як-що ласка ваша! — сказав я.

Він підсунувся ближче до мене і тихим, тріхи схвильованим голосом, почав говорити:

„Було тоді, як розпочалися татарські наїди, а князі ворогували між собою. На Київ раз у раз наїждали дикі татарські орди і дуже руйнували його. Князі, наскільки могли, боронили його своєю силою, а то часто й до Божої помочі зверталися. Не раз і не два вони приходили до Печерського монастиря помолитися, аби Бог допоміг їм перемогти ворогів лютих. Черці-ж з свого боку не тільки молилися, але часто було, що й самі надягали шоломи йшли разом з княжою дружиною до бою. І так князі любили чернців і всяково допомагали їм, хоч вони цього не дуже то потребували собі. Добре було вже те, що князі шанували їх і в годину злу навіть своє добро їм на схованку віддавали. Підчас ворожих наїздів, місцем схованки всякого добра були Звіринецькі печери, в яких жили найчестніші мніхи, постники та мовчанники великі. Була тут і церква, в якій вони раз на тиждень разом молилися й причащалися, а всі інші дні кожний з них проводив у своїй печері, не визиравши навіть на сонце. В одній, найдальшій і найглухшій печері, якої ще й досі не відкрили і де жив та молився один великий мовчазник, — переховувалися всякі монастирські і княжі скарби. Про них, крім ігумена та мніхів, більш ніхто не знав і не відав нічого. Лежали вони собі в глибокій таємниці і ніхто на них не зазіхав, бо не було кому. Однак сталася зрада. Знайшовся один мніх,

який спокусився ними і хотів їх викрасти. Коли-ж йому це не вдалося, то він не тільки втік з монастиря, але й навіть з самого Київа вибрався і подався до найбільшого ворога київських князів, якогось північного князя Андрія*). Цей князь саме збирався в похід на Київ і охоче взяв до своєї дружини злочинного мніха, який обіщав показати схованку всіх київських скарбів.

„Йшов цей північний князь на Київ, як який небудь хан татарський. Скрізь і всюди все нищив і руйнував, а як прийшов до Київа, то й на нього напав. Рижобороді північники десять день і десять ночей гайсали по місту, палючи хати, руйнуючи княжі палати, граблючи церкви та монастирі і вбиваючи безневинних киян. Тоді з Печерського, Михайлівського та Софійського монастирів збрали не тільки всі ризи та образи, але й святі книги, так що потім не було з чого навіть служби Божої правити. І ото в той час, як північники руйнували місто, невірний мніх взяв з собою десять найсильніших дружинників північного князя і пішов з ними до Звіринецьких печер київських скарбів добувати. Святі мніхи, чуючи велику тривогу, зібралися всі разом до церкви і молилися Богу. Один тільки мовчазник великий сидів у своїй печері і молився Богу лише думкою своєю, бо він уже десять літ не показувався на світ і ні з ким не говорив. Йому тричі на тижень приносили трохи хліба й капусти і за тим він жив собі. Невірний мніх, прийшовши і побачавши, що всі мніхи моляться в церкві, наказав дружинникам повбивати їх, а сам чим дуж побіг у печери великого мовчазника, щоб забрати скарби. Вскочивши

---

*) Очевидно говориться про суздальського князя Андрія Боголюбського, який у 1269 році напав на Київ, тяжко погромив його, пограбувавши і зруйнувавши не тільки княжі палати, але й монастирі. — *Астор.*

в печеру, він зараз-же кинувся на мішок з дорогінними каміннями, але мніх підійшов до нього і взяв його за руку. Невірний мніх розлютився і крикнув до великого мовчазника: — „Ти, дурню старий, мовчати вмівш, а бачити не вмівш того, що я роблю!.. Сядь собі в куток і сиди там, заким я не справлюся, а потім поговорю трохи і з тобою!“ В той час у печеру долетіли стони вміраючих мніхів, як дружинники вбивали їх і великий мовчазник, вперше за десять літ свого мовчання, відкрив уста і промовив: „Гріх твій великий і Бог тобі суддя праведний! До самої смерти мав я мовчати, але зараз заговорив для того, щоб проклясти тебе!“

І обірвалася мова великого мовчазника, бо невірний мніх вдарив його по голові своїм важким мечем і той упав трупом. Але в той-же час звідкись залунав громовий голос: — „Будь гадом, подібним до роду свого і живи тут з роду в рід на страх і покаання невірних!“ Жахнувся цього голосу невірний мніх, бо зрозумів, що це сам Бог проклинає його і враз відчув у собі якусь незвиклу лють і хотів ще раз ударити мечем великого мовчазника, який замовк уже на віки. Хотів ударити і підніс навіть руку, але коли глянув, а в нього вже не рука, а велика чорна гадюча лапа. Глянув на другу руку, — також лапа. Зрозумів, що робиться гадом і не хочучи бути ним, він думав заповідати собі смерть тим, що з усієї сили вдарився головою об стіну печери і так стратив пам'ять. Від того земля страшно затряслася й печери завалилися. Коли-ж невірний мніх прокинувся, то при зеленім світлі своїх гадючих очей побачив, що зробився справжнім гадом. Хотів вилізти з печери, але вихід з неї був завалений. З розпачу страшного хотів крикнути, але тільки засичав. Тоді він став думати й гадати, як би на світ Божий вибратися і став робити собі прохід до інших

печер, бо в тій печері він ніяк не міг сидіти через те, що моці великого мовчазника своїм нетлінним видом завжди пригадували йому той час, як він Гадам став... Лазив він так з печери в печеру, гриз від голоду кости убитих його спільниками чесних мніхів і замість того, щоб вибратись на світ, прилазив назад у ту саму печеру... Стомившись так каратися, він зробив собі кубло в золоті і зачав збирати в собі всю гадючу лють, надіючись колись вийти на світ і показати свою силу всьому Київу святому..

Тут старий чернець підсунувся до мене ще ближче і на хвилину затих. Гармат не було чути, заграва київської пожежі трохи згасла і в лісі запанувала мертва тиша.

— Він напевно прислухався... — шепнув він мені на вухо.

Наче хто кістками провів по моїй спині, але я спокійно сказав йому:

— А де вже там!.. — кажіть, що далі?..

Чернець перехрестився і, майже пошепки став казати:

„Ну й дочекався... Знайшлися якісь мудрі люди, що відкопали ці печери й дали змогу тому Гадові на світ вилізти. Як тільки він вискочив на світ, то зараз-же побіг на північ шукати свого північного князя, але так, як його вже давним давно не має, то він спокусив царя і той почав своїх людей катувати, а з чужими воювати. Однаково Київу це не дуже шкодило, тоді він знищив царя і став паморочити людей, щоб ті самі себе нищили... І, от, бачите самі що робиться!“ — закінчив чернець своє оповідання.

— Революція... — сказав я.

— Добра революція, — промовив він, — як самі вже не знають, що роблять і чого хочуть!... Ні, це вже запаморочення розуму, яке зробив одей Гад...

— Звідки-ж ви знаєте, що це він? — спитався я.

— Знаю, та й годі! — відповів чернець. — Колись, як ще не були відкопані ці печери, мені казав про це один праведний мніх з Видубицького монастиря*). А то якось, вже під час революції, я його сам бачив...

— Де саме?

— Лежав у печері і світив очами...

— Як же він виглядає?...

— Бридкий собі Гад, та й годі!... Ніч була тоді, так не роздивився добре...

— А ви про це записали що небудь у своїй книзі?

— Все, як тільки було, записав! Колись, може, хтось прочитає ще... — сказав чернець, встаючи від мене. — А зараз час би й відпочити трохи, бо скоро сонечко встане, пчілки заджебонять і треба буде поратися...

Поклав мене на ліжку, а сам поставив поруч два стільці і ліг на них спати, обережно положивши собі під голову свою книгу.

Засинаючи, я чув, як він шепотом горяче молився, а на дворі голосно гомонів ліс, наче перед бурею...

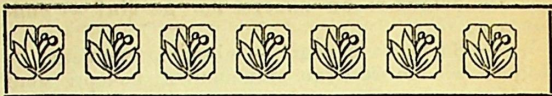
1921 р. травень.
м. Бережани.

---

*) Видубицький монастир стоїть на краю Києва, близько Дніпра, — як каже старий переказ, — на тій місці, прибився скинутий в Дніпро ки. Володаром найбільший поганський бог Перун. — Автор.

Бог Чорних Клобуків.

Я і отець Методій, старенький священник сільської церкви, сиділи на затишнім ганочку його невеличкогo дерев'яного домочка й зачаровано слухали солов'їових пісень.

— І скільки їх і як вони співають! — замислено говорив о. Методій. — І то що року так... як дзвіночки дзвонять, аж заливаються...

І дійсно! В цьому затишному полтавському селі солов'ї співали якось особливо гарно, як нігде на Україні. — Недаремно-ж називалося воно Веселим Гаєм. — Слухаючи музичного передзвону солов'їових голосів, я згадував своє минуле, яке в глибині душі відкликалось словами поета:

„О, роки! Зелені роки!
Заквітчані майські дні —
Верніться на простір широкий,
Верніте минуле мені!...“

Але, замість минулого, раптово вирвався звідкись голос пастуха, який гнав до села череду. — „Гей, ну-ну!“ — чулося раз за разом десь на запиленій дорозі і воно само собою лізло в мізок, ворушило думки про те життя, що гомовіло за огорожею затишної плебанії.

— От, гукає, так гукає! — сказав зненацька о. Методій. — Як камінням у світ білий кидає!...

— А так! — промовив я. — Кричить здорово...

— Слушайте-но, слухайте! — заговорив знову о. Методій — Як сміливо й широко лукає його голос! Зауважте тільки, що так гукають лише на Полтавщині Візьміть, от, для прикладу Галичину, або Волинь, так там зовсім не те... Галицьке „віста“ звучить якомсь жалібно, від чого плакати й сертитись хочеться, а волинське „гуйта“, — злодійський оклик нагадує...

— Цікаво... Через що-ж воно так?...

— А вже через те тільки, що ті оклики заповитчені з чужих мов і від чужих людей, а цей оклик споконвічний, свій, від самого ґрунту повстав...

— Як так? — зчудувався я.

— А, так! Ще від Чорних Клобуків зістався, як вони жили тут колись..

— Яких таких Клобуків? Перший раз чую

— Дуже шкода, що перший раз чуєте! — співчучим голосом сказав він до мене. — Жили вони тут ще тоді, як не було на світі й Київської держави. Жили й господарювали тут, як і всі інші народи, що мешкали на Українських землях — Берендеї, Черкаси, Печеніги та Половці...

— Еге, отче, так ви мусите історію добре знати?! — сказав я навмисно, щоби заохотити його до цікавої розмови, бо сказати по правді, його натяки про таємниче походження голосного оклику зацікавили мене не на жарт. Прислухаючись до голосу пастуха, я переконувався в тому, що й справді він звучить якомсь особливо чудно.

Отець Методій блиснув по юнацькому старечими очами і заговорив:

— Один учений археолоґ, на підставі своїх довголітніх дослідів, якомсь доказував у наших „Епархіяльних Відомостях“, що в жилах сучасних Полтавців стільки-ж крові Половецької та Чер-

каської, як і Української... Однаково, це не було б таким цікавим, як би так не було тут одної цікавої казки про одного лицаря Чорних Клобуків, який називався Гей ну-ну... Цей же археолог згадує й за те, що за декілька сот літ до повстання Київської держави тут жили Чорні Клобуки, які пізніше частково вигинули, а частково злилися з тими племенами, які мешкали над Росєю і які стали основою Української нації.

— Цікаво... Дуже цікаво... — сказав я цілком щиро, побачивши, що він враз чогось замовк і замислився...

— Тільки не смійтеся над старим, як що не сподобавться вам моя казка... Бачите, часами й казка правду каже, не тільки пісня...

— Бійтеся Бога! — скрикнув я. — Ви ж самі знаєте мою пристрась до старовини!..

— А й справді! — зітхнув він і, вмовившись зручніше на свому плетеному з місцевої рокити кріслі, вже без усяких вагань, твёрдим і певним голосом став розповідати:

„На українських землях, де зараз наш Лубенський повіт, жив не дуже численний, але дуже хоробрий нарід, який через щось називав себе Чорними Клобуками. Зараз про нього майже ніхто нічого не знає, а тільки в деяких книжках згадується. Але між старими людьми на хуторах є казки й перекази, в яких розповідається про те, що вони не тільки хоробро боронилися від ріжних ворогів, але ще й самі нападали на інших і збирали з них данину. Бранців вони заставляли обробляти поля й будувати хати, а самі на просторах степових гуляли та всяку худобу випасали. Не знали вони особливих роскошів, але зате любили співати ріжних пісень і в годину смерті старалися сміятися, а на похоронах не плакали...

„Цей нарід не визнавав над собою ніякого Бога, крім того, що був зроблений їх руками.

Брали вони здоровезного камня й витесували з нього величезну бабу, а потім збирались на раду, вибірали з поміж себе що найхоробрішого й найславнішого вояка, закопували його живцем у землю, насипали над ним велику могалу, а на могилі ставили оту камінну бабу, яка на протязі цілих п'яти літ вважалася їх єдиним Богом. В їх вірі в свого Бога був один звичай. Перед тим, як закопали в землю одного з найславніших вояків свого роду, вони привязували його міцно до теї камінної баби і цілий день шили та гуляли і його напували... Як приходила ніч, то всі розходилися до самісенького ранку, а привязаний до камінної баби вояка, залишався в степу самотою. Тільки вже під ранок до нього приходив найстарший жрець-чарівник і завязував йому рота і очі, щоб він не міг кричати, а також бачити, як його кластимуть живцем у могилу. Така смерть вважалася надзвичайно гарною, бо вірили, що коли відданий на цю смерть зостається сам один коло камінної баби, то о самій півночі вона відживає і пестить, милує й цілує його аж до того часу, заким не прийде найстарший жрець. Правда, ніхто з людей не підглядав і не бачив, як відживає камінна баба, бо то дуже суворо заборонялося жерцями, які казали, що — як тільки хто із звичайних людей побачить ту велику таємницю, то камінна баба розсиплеться на порох, а призначений їй для одухотворення найславніший вояка зробиться вогняним драконом, який п'ять літ буде панувати над всім народом свого роду і буде дуже тяжко над ним знущатися, аж заким не прийде час створити другу бабу... Тому ж воякові, який віддавався камінній бабі, жерці казали, що як би він через що небудь спротивився її пестошам, тоді вона спалахне зеленим полум'ям і згорить разом з ним так, що й попелу не зостанеться після них. І коли б так сталося, тоді

на протязі п'яти літ у всьому народі панувала б велика смута, чим могли б скористуватися лихі сусіди й напасти на них, щоб поневолити їх і заставити вірувати в своїх богів...

„Нарід слухався жерців і свято виконував їх волю. Через кожних п'ять літ ставили нову камінну бабу і приносили їй у жертву найславнішого вояка свого роду. І ніхто не вважав це за нещастя, а навпаки, багато було таких молодих вояків, які старалися заслужити в народі доброї слави, щоб потім закуштувати надзвичайного щастя з камінною бабою і своєю чистотою душі освятити її божественність... Не десятки, а сотні літ тримався цей дивний звичай і нарешті молодші вояки стали глухо гомоніти поміж собою, що такий бог дуже дорого обходиться їм, бо вже забрав він багато таких вояків, які принесли б більше користі народові, щоб боролися з ворогами, ніж мали-б гнити в сирій землі під якоюсь камінною бабою. Як жерцям, так і старим людям подібні думки молоді не дуже-то подобалися і вони ревніше старалися дотримуватися цього звичаю і виконували його до найменших дрібниць.

„Одного разу, коли на них звідусіль насунули вороги і коли найславніщі вояки дарма гинули в боротьбі, не можучи перемогти їх, з'явився на останню всенародню раду якийсь молодий пастух і сказав:

— Брати мої, вільні пастухи, послали мене до вас, аби я переказав вам всім, що вони кидають свої отари і йдуть боротись з ворогами. Вони вже зневірилися у ваші мудрі голови і хочуть зробити так, як серце каже!...

„Жерці й старі люди підняли великий галас про те, що загинуть отари і що пастухи все одно нічого не вдіють, але на боці пастуха стала молодь, яка найбільше боролася з ворогами і на-

решті погодилися з тим, що „нехай гинуть отари, аби себе врятувати!...“ Найстарший жрець підійшов до пастуха і сказав:

— Коли ви, пастухи, такі мудрі й хоробрі, то хто буде командувати вами?...

— Я буду вести їх до бою! — сказав на те пастух.

— Ти?! — здивувався жрець, оглядаючи високу й струнку постать пастуха. — Як же ти називаєшся?...

— Мене брати пастухи називають: Гей, ну-ну!

— Що-ж то значить?

— Так ми гукаєм на свої отари..

— Ну, так усі так гукать!

— Ні, не всі! — заперечив пастух. — Я гукую найкраще, бо я найстарший..

— Як так?.. Невже серед нас нема старих, білобородих пастухів?..

— Чому ні? Старі пастухи є, але вони нам казки розповідають, бо до діла не годяться..

„Замислився жрець і не сказав нічого. Дуже йому не сподобалася сміливість цього пастуха, але нічого було робити в такий час. Згодився найстарший жрець, згодились молодші жерці, згодились і старі люди, а молодь горою стала за пастухом.

„Не гаючи часу, Гей ну-ну зібрав до себе усіх пастухів, забрав з собою всю молодь і кинувся на ворогів. Розбив їх на сході, потрощив на заході, прогнав на півдні й залякав на півночі. Цілий рік боровся він з ворогами і всіх переміг і залунала про нього велика слава у своему народі і полюбив його народ всією душею і всім серцем своїм... Коли він вернувся з походу, то його стрічали й величали так, як ще ніколи нікого не стрічали. Стрічав і вітав сам найстарший

жрець, але в глибині свого серця завидував йому, і, разом з тим, дуже боявся його. І боявся він не стільки пастуха, скільки того руху, який розпочався серед молодших. І зразу ж постановив собі віддати його в жертву камінній бабі, як тільки прийде час ставити її...

„В народі запанували цілковитий спокій і добро. Гей ну-ну зібрав собі військову дружину й пильно беріг нарід від всяких наїздників, а нарід був йому за певдячний і дуже шанував його. В своїх походах Гей ну-ну багато де чого надивився й научився і підчас всенародніх рад завжди знав що сказати старим і молодим і знав, як саме приборкати жерців, коли ті дуже задирали до гори голову. Жерці терпіли і потай готувалися до свого діла.

„І настав час становити нового бога. Про це ще задалегідь було оповіщено весь народ і в призначений день, звідусіль потяглися чоловіки й жінки, старі й молоді, багаті й бідні, здорові й недужі, бо для всіх їх однаково цей день мав бути найбільшим святом і радістю, коли кождий з них своїми очима мав побачити нового бога й поклонитись йому. Жерці перед тим, як мали початися вибори жертви, скликали на таємну раду найстаріших людей і стали намовляти їх до того, аби віддати новому богові славного лицаря Гей ну-ну. Кажали: „Він чесний, чистий і славний вояка і він один заслуговує цього великого щастя!...“ Старі похитували згідливо головами, але кождий думав сам про себе одно й те саме: „Так то воно, то так, але що то без нього буде?!...“ Однаково ніхто нічого не сказав проти цього, бо всі вони сліпо йшли за жерцями і вірували так, як вони вчили їх і як вірували їх діли й прадіди. І в той час, як стали вибирати жертву новому богові, всі жерці й старіці люди одноголосно вирікли імення славного лицаря Гей ну-ну. Проти

цього рішучо повстала військова дружина і вся молодь, яка закричала:

— А що ми будемо робити тоді, як на нас знову нападуть вороги наші?! То ж ні ви, жерці камінного бога, ні ви, мудрі й непорушні старці, ні сам камінний бог — не станете захищати народ від лиха та нещастя?! Хіба не Гей ну-ну вратував нас всіх від загибелі?..

„Тоді встав найстарший жрець і сказав:

— Бачу я, що день загибелі вже недалекий! Не гнівіть бога і зробіть так, як цього вимагають наші звичаї! Коли-ж накликаєте гнів його, тоді не зможе і сам Гей ну-ну, який заслужив на те, щоб стати достойною жертвою для нашого нового бога і щоб самому стати часткою божества!

„І коли у відповідь на слова найстаршого жерця почувся крик і лайка в народі, то Гей ну-ну сам виступив наперед і промовив:

— Коли народ вважає мене достойним своєї жертви, так нехай здійсниться воля нового бога!..

„Після цього жерці й старіші люди впали перед ним на коліна і поклонились йому, а найстарший жрець виголосив молитву, після якої лицар уже переставав бути собою і з ним жерці могли робити все, що хотіли, геть аж до того часу, заким не приносили його в жертву. Однаково Гей ну-ну не дуже-то звертав на це свою увагу і коли молитва була скінчена, то він замість того, щоб зараз-же піти з жерцями до їх мешкання, взяв та й пішов до своєї військової дружини. Жерці були розгнівалися на нього за це і хотіли наробити крику, але найстарший жрець порадив їм лише мовчати, щоб часом він зовсім не пішов від них і не зробив якого бунту.

„Гей ну-ну прийшов до своєї військової дружини і сказав:

— Випало мені йти на загибель! Цього вимагає наш старий звичай і я не хочу йому про-

тивитися! Нехай буде й так! Але перед тим, як матиму загинути, мені хотілося б знати й вам переказати, наскільки ті жерці кажуть правду й наскільки може бути живою та холодна кам'яна баба, до якої мене прив'яжуть завтра. Отже, коли ви хочете знати про все чисту правду, то прошу вас, друзі й побратими мої, нічого не їсти й не пити на тому святі, а стежити за мною весь час, навіть у ночі, коли мене покличуть на самоті в тою камінною бабою, і як побачите, що вона не стане живою до сходу світової зірничі, тоді відв'яжете мене і ми разом розібемо її. А як прийдуть вранці жерці, то повкидаємо їх в приготувану для мене яму й поховаємо їх там на віки вічні, щоб не могли більше дурити людей!...

„Військова дружина захоплено відгукнулася на його слова і охоче згодилася зробити все так, як він казав. Тільки хтось один із всіх сумлінно озвався: „А в кого-ж тоді будемо вірити?..“ Але добра сотня рішучих голосів заставила його зараз же замовкнути. „Будемо так вірити, як над Росью вірують!“ — казали.

„На другий день незлічені юрби народу посунули в широкий степ, де вже була викопана глибока яма, над якою стояла заквітчана камінна баба, а до неї був прив'язаний славний вояка Гей ну-ну. Найстарший жрець перший келих вина дав випити воякові, другий випив сам, а потім стали пити жерці й старці, а за ними й весь народ. Цілий день, аж до самого заходу сонця, пили й гуляли та об'їдалися всякими стравами, а як тільки зайшло сонце, то воякові дали випити те все, що в той час знаходилося в чарках і, співаючи побожних пісень, юрби пішли зі степу. Залишившись сам, славний вояка ніяк не міг прийти до пам'яті, бо його зборолა денна втом^а і спянило виците вино, але він старався не за-

снути і трівожно чекав пробудження кам'яної баби, холод якої відчував у всім своїм тілі. Довго ждав і не міг діждатися. Дивився на небо й ворожив на зорях. В тиші мовчазного степу марив новими походами на ворогів і новими перемогами над ними. Хвилинами йому докучали мотузки, якими він був прив'язаний за руки і за ноги до кам'яної баби, але він кріпився і терпляче все ждав чуда. Дивлячись на небо, бачив, що вже було по півночі, бо Великий віз перевернувся до гори дишлем, Волосажар піднявся генген, а Чумацький Шлях починав бліднути. В степових травах стали вчуватися якісь таємничі шелести й тихі голоси. Гей ну-ну догадався, що то скрадаються його бойові побратими, які чекають на його голос. Нарешті зійшла й Світова зірниця, але камінна баба й не думала відживати. Змагаючись з утомою, Гей ну-ну зібрався з силами й на весь голос крикнув так, як кричать пастухи на худобу: — „Гей, ну-ну!..“

„Зашелестіло в травах і враз прискочило до нього декілька військових побратимів і кинулися відв'язувати його від тої камінної баби. Коли його відв'язали, то він зараз-же взяв в одного вояка меча і сильним ударом розбив на двох голову камінної баби. Слідом за ним стали її бити й рубати всі його побратими і через пів години від тієї баби була тільки купа дрібного каміння, яке вони згорнули в ту яму, куди мав лягти Гей ну-ну. Знищивши камінну бабу, вони відійшли на бік і заховалися в траві.

„На світанку прийшли жерці, надіючись знайти Гей ну-ну неприємного, але не тільки, що не знайшли його, а не було й самої камінної баби, яка мала стати новим богом. З невимовним жахом дивилися вони друг на друга, не можучи вимовити навіть одного слова, а далі зазирали в яму й вибухнули страшними прокльонами.

Гей ну-ну свиснув до своїх товаришів і в одну мить повкидав всіх жерців у яму й засипав їх землею... Коли-ж зійшло сонце і стали сходитися люди, то побачили серед степу високу могилу, на якій стояв в оточенню своєї дружини славний вояка Гей ну-ну. Нарід приходив, дивувався й хвилювався, не знаючи, що таке сталося, але Гей ну-ну сказав: — „У цій могилі лежить ваша дурна камінна баба і її брехливі прислужники. Я воїн вашого бога і тепер віруйте собі, як хто хоче, але слухати мусите тільки мене!“ Сказав і показав їм свого меча. Обурились старі, захвилювалися молоді й почалися суперечки, які скінчилися великою бійкою. Гей ну ну переміг своїх супротивників, а незадовольнених розгнав по домах. Однаково справа на цьому не скінчилася. Вороги Гей ну-ну кинулися до Берендеїв та Черкасів, а ті чорною хмарою посунули на землю Чорних Клобуків, устанавлюючи скрізь старі порядки. Довго боровся з ними Гей ну-ну, а далі не витримав і став собі шукати допомоги в того народу, що став над Росью. Цей нарід хоч не любив мішатися в чужі справи, але коли побачив, що війни йому проте не минути, охоче вирушив на поміч. Побив Берендеїв, побив Черкасів, а тоді й самих Чорних Клобуків поведолів і заставив їх вірувати в своїх богів, з яких найстарший Бог називався Перуном.

„Довго ще хвилювалися Чорні Клобуки, намагались повернутись до своїх старих звичаїв, але сила прихильників Гей ну-ну була надто велика і так, мало помалу, стали призвичаюватися не тільки до Перуна, але й навіть до тієї мови, якою говорили його вірні. І так остаточна перемога зосталася за Гей ну-ну. Правда, він слухався у всьому тих, що жили над Росью, але все-ж таки прожив своє життя спокійно і коли прийшов час смерти, то скликав усіх своїх прихиль-

ників і сказав їм: „Живіть спільно і ніколи не сваріться між собою. Йдіть за молодими й дужими, то й самі такими будете. Віруйте так, як кажуть серце, розум і сумління, але ніколи не потурайте старим звичаям, бо старе добре тільки для старого, а молоде мусить шукати молодого. Як будете так жити, то настане такий час, що всі ми, що живем над Сулою, Сеймом, Дніпром та Дністром, — станем одноцільним народом і заживем великою й могутною громадою, якої не здолають ніякі Печеніги!“

„Довго ще згадували його не тільки над Сулою, але й над Дніпром та Росью, і скрізь, де лише жили Чорні Клобуки, пролунала слава про нього. Особливо любили його згадувати пастухи, з яких він походив і, пасучи свої отари, згадували його доти, доки його іменням не стали гонити худобу...“

— Гей, ну-ну! — почувлося вже коло самих воріт плебанії.

— Чуєте? — сказав до мене о. Методій.

— Чую! — сказав я. — Але звідки ця казка взялася?

— Старий дяк розповідав колись... Скоро вже двадцять літ буде, як він помер... — відповів о. Методій.

Над селом тремтіло визоряне весняне небо, а в садах дзвонили дзвінко соловії. Слухаючи їх пісень, ми не помічали, як на пахучу землю стелилася лагідна сутінь весняної ночі..

26. VI. 1921 р.

Палієва шабля.

„Стоять твердині на Україні,
 Все Паліївські на Хвастовщині;
 В ярах, болотах лежать гармати, —
 На-що?... Та нікому їх доставати...“

Т. Шевченко.

На українських чорноземах весна бринить... Сюди поля й туди поля, а серед них стоїть старий Хвастів. Навколо нього стрункі тополі радісно простягають до неба свої ніжні віти і весело починають вибруньковуватися. Тихо стелиться над вохкою пахучою землею лагідна сутінь Великодньої ночі. Повільно займаються в темно-синій безодні неба яскраво-вічні зорі і їх тремтючі проміні мрійно відбиваються в сонних плесах хвастівських садів. Урочистий спокій скрадається по під поламаними плотами, намагаючись протиснутися в кожду білесеньку хатину, щоб хоч на якусь невеличку годину приборкати в ній ту болючу тривогу, що вже стільки часу так владно панує скрізь...

І, враз, наче струна забриніла, зазвучав з гайдамацької церкви великий дзвін і його могутньо-тужний голос зворухнув чуйну тишу ночі, сповіщаючи всіх віруючих, що настав час відпочинку і прийшла пора йти до церкви на святе „діяніє“...

Старий гайдамацький Хвастів глухо загомонів і в його затишних хатинках заблимали ма-

ленькі свічечки з ярого воску, з якими Хвастівчане збиралися йти до церкви, бо — „на дорозі ще не скрізь повисихало, а тут від довгого посту не один курячу сліпоту має“...

Гайдамацьке місто в своєму минулому пережило вже не одну страшну руїну, але такої руїни, яка сталася в наші дні, не пригадують собі навіть найстаріші люди. Ще не так давно, всього два-три роки тому, середина міста просто цвіла, а зараз там одні купи вугілля та обгорілі димарі чорніють. Дивно навіть, як могла зістатися цілою стара гайдамацька церква, коли підчас останнього погрому навколо неї бушувало ціле море розяреного полум'я... Старі люди так і казали: — „На все Божа воля!“

Переживали страхи, при звичаювалися до них, а потім забували їх...

Хотів і я забути за свої щоденні турботи та гризоти, але зробити цього ніяк не міг. До Хвастова я попав цілком випадково, як то кажуть — „приблудою прибуdivся“... Стрінувшись з дядьком Свиридом, з яким колись разом „гетьмана скидали“, зістав у нього на Великдень.

Скаржився мені дядько Свирид, що на Вербній неділі в нього москалі останню корівчину забрали.. Гірко скаржився, але духом не падав..

— Нехай беруть, — казав він, — нехай останню сорочку забирають... Чим скорше вони це зроблять, тим скорше якийсь кінець прийде... От і зараз, як тільки взяли в мене корову, то думав у повстанців свята святкувати, але минувся день, другий, а на третій і заспокоївся... Якось воно не випадає через одну корову все господарство кидати...

Я слухав його скарги й нарікання мовчки, бо що міг порадити йому? Отже, в той час, як він скаржився та нарікав, я думав свої думи про

дивовижне повторення історичних подій, які вже раз мали тут своє місце в далекому минулому. Голос дзвона порушив мої думи і заставив дядька Свирида забутися за свої клопоти. Повернувшись до мене лицем, він промовив: — „От і Великодня ніч наступає... Ходімо до церкви на святе ді-яніє“...

Я охоче згодився і через декілька хвилин ми вже йшли вузькою хвастівською вуличкою на голос великого гайдамацького дзвона і тихо розмовляли між собою.

— Знаєте, — говорив дядько Свирид, — цієї ночі гайдамаки виходять з могил...

— Де? — спитався я.

— Та на місцевому старому цвинтарі... Там багато їх могил... — відповів він.

— Гм... це цікаво... — сказав я. — А де-ж той цвинтар?

— Отам, на горі, коло залізної дороги... — кинув він мені крізь зуби, стримано якимось.

— А чи їх хто небудь і коли небудь бачив? — допитувався я далі.

— Чому-ж ні?... — промовив дядько Свирид. — Тутешній паламар Купріян не тільки-що про гайдамаків, але й про самого батька Палія багато де-чого знає і розказує...

— Цікаво мені знати, що саме він розказує?

— Про Палієву шаблю казку знає..

— Може-б він і мені розповів — спитався я дядька Свирида.

Свирид зупинився, подумав щось про себе і сказав:

— Добре! Зайдемо до нього на дзвіницю, бо він сьогодні повинен там бути...

Старого паламаря Купріяна в церкві не було. Хтось із „братчиків“ сказав нам, що „йому на

старости літ не здужається чогось⁴. До „всюнощної“ було ще довгенько чекати, а тому ми зараз же вийшли з церкви і пішли просто до його хати. В паламаровій хаті було чистенько й тихенько. Стара паламариха ще поралася коло печі, витягаючи з неї печене порося і ковбаси. На столі, застеленому білим обрусом, лежала паска, стояла миска з крашанками та писанками, а коло них горіла велика воскова свічка. Паламар сидів коло стола і замислено дивився на свічку.

— Будьте здорові з „діняєм“ святим! Вибачайте, що потурбував вас у такий час, але мій гість дуже хотів бачитися з вами, — промовив дядько Свирид, показуючи на мене.

— Дякую, серце! — відповів паламар. — Сідайте та розкажіть старому, що там у широкім світі діється, а тимчасом і на „всюнощяу“ задзвонять.

Ми присіли на лаву поруч старого і він, не даючи нам навіть слова вимовити, заговорив сам:

— Бувало жабина кувало, а тепер зозуля не хоче... Колись було, як наступали якісь свята, то й справжня радість приходила з ними, а тепер тільки серце защемить... Памятаю, як був ще малим хлопцем, то мій дід не раз казав, що настануть такі часи, коли люди не тільки себе перестануть шанувати, але й самого Господа Бога зневажатимуть... Тоді я не йняв тому віри і думав, що дід так собі говорив, аби налякати, але зараз сам діждався таких часів...

— А скільки-ж вам літ, діду? — спитався я.

— Та вже чимало.. На Теплового Олексі дев'ятьдесят минуло... — відповів дід.

— Так ви мусите про старі часи памятати? — сказав я.

— Авже-ж памятаю дещо.. Панщину знаю, польський мятіж пригадую і ще дечого богато

роїться в голові... Всього вже й не пригадати старим мізком.

— Бачите, — почав я знову, — тут дядько Свирид сказав мені, що наче-б то ви щось про гайдамаків і про батька Палія знаєте?

— Е, що я там знаю?... Були такі, що все знали, та вже повмірали... А я отак собі... Скільки від них чув, стільки і сам знаю...

— Але ж то правда, що цієї ночі, під час „всюнощної“, на старому цвинтарі встають з могил гайдамаки? — вмішався в розмову дядько Свирид.

— Так, то свята правда! — сказав старий паламар. — Вставали, встають і будуть вставати доти, доки не встане весь народ наш і не вибере собі свого права...

— І то правда, що для цього батько Палій залишив тут свою шаблю? — знову спитався Свирид.

— Так, це також правда! — хитнув паламар своєю старою головою. — Але на-що вам те все знати?...

— Бачите, діду, мій гість дуже цікавиться... — почав було казати Свирид, як старий паламар сердито перебив його:

— Цікавиться, цікавиться, але чи повірить, га?...

Тут вже я сам заговорив:

— Розкажіть мені, діду, всю свою святую правду і, будьте певні, що я повірю вам. Я-ж сам мужицька дитина і пишаюся цим.

Старий паламар пильно подивився на мене своїми каламутно-сірими очима і його, суворонасушене, зморщене лице зробилося лагідним і привітним.

— Добре! — промовив він. — Слухайте!

Розгладив долонею свою довгу сиву бороду, перехрестився і зачав оповідати:

„Це діялося, мої любі, ще в ті часи, як люди наші, нестерпівши над собою глузу панів, стали робитися гайдамаками і стали боротися за таку волю, щоб усі були вільними людьми і добрими господарями і щоб не було в нас чужих панів, які вважали-б нас за своїх наймитів та підданих. Тоді навколо Хвастова були ще великі ліси. Столітні дуби та сосни перепліталися в горі своїми вітами так густо, що через них ледве продиралися соняшні проміні. Про місяця або про зорі нічого й згадувати; їх в тому лісі рідко можна було побачити. А тому то й ночі в тих лісах були такі темні, що й не уявити собі. Такі темні, як дно могили, лише з тією ріжницею, що в могилі паує смерть, а тут кипіло життя. В цих лісах були такі таємні закутки, куди звідусіль стягалися покривдені й поневолені люди і тут робилися не тільки вільними, але й справедливими суддями над своїми гнобителями... Йшли сюди з Волині, приходили з Поділля, діставалися навіть аж з далеких Карпат і всіх їх приймав та вітав старий козацький батько Палій, який прибув сюди із Запоріжжя і вславився тут своїми славними ділами. Хвастівські ліси дуже прислужилися йому в його справі, бо тільки в них він почував себе в своїй силі і тільки в них зростала і міцнішала вона. Найбільше вороже військо не могло йому тут зробити чогось злого, бо рідко хто так добре знав цей ліс, як знали Гайдамаки.

„Нераз в гущавині цих лісів збиралися великі гайдамацькі ради, на які приїздили ватажки всіх окремих загонів і на яких батько Палій давав свої розумні поради, — як саме треба боротися з ворогами?... Одна така рада зібралася в самісеньку Великодню ніч. Пора була така горяча, що годі було гаєтись. Тоді Москва і Польща,

з обох боків, так завзялися нищити нас, що й навіть Турки з того дуже дивувалися. На Запоріжжя не можна було надіятися, бо там уже також почали запобігати московської ласки, а тому приходилося якось самим визволитися. Радели до самої півночі. О півночі, як у Хвастові вже зазвонили на „всюнощну“, над лісом зірвалася страшна буря з громом та блискавкою і то така велика, що не було чути ні одного людського слова, як би там хто не кричав. Вирішили розійтися по землянках і, як слід, стрівнути Великдень, а на раду мали зійтися аж на другий день...

— Видно, що сам Бог так хоче!... — казали гайдамацькі ватажки. А тоді, коли всі розійшлися по своїх землянках, батько Палії покликав до себе ватажка Гната Голого і поїхав з ним до Хвастова на „всюнощну“. Вже підїзджаючи до самого Хвастова, він нахилився до ватажка Гната Голого і сказав:

— Слухай, Гнате, сумна доля нашої Матері України і сумна вона не через нашу несилю, а через ту незгоду, що панує між нами. Кождий тепер шукає чужої помочі, забуваючи за те, що часто ця чужа поміч не тільки не дає нам користи, а ще й шкодить нам. Крім того, хилиючися так на всі боки, багато з нас уже так росхиталося, що на завжди стратили себе. Один пішов Москалям служити, другий до Турків вайнявся, а третій Полякам запродався і зробився лютим ворогом для своїх-же братів. Подумати навіть страшно, не то щоб ще говорити про це!... Ось і я змагаюся, а чи добре я зроблю, то й сам не знаю... Тяжко мені зараз, старому воякові, що стільки літ служив свому народові, допустити його до такої неволі, яка жде його впереді, але що маю робити?...

Рясні сльози покотилися з очей батька Палія Вороний кінь під ним сумно-сумно заїржав і прищупив вуха, наче перечував щось не добре.

— Не журися, батьку мій! — сказав Гнат. — Гайдамаки тебе не продадуть, а головами поляжуть за тебе...

— Так що-ж з того, Гнате?... От Хмельницький не такий був, та й то чим скінчилася його справа!... Гине ваша Україна, падають останні борці за її волю. Нема тепер таких щирих сердець і горячих голов, як був Богун, Вигівський, Кривоніс та Джеджалій. Ой, не сила наша змагатися, не сила!... Вже й так багато пролито мною крові — своєї і чужої, а користи ніякої. Час було-б і за свою власну душу згадати. Грішна вона, дуже грішна!... Оце, думаю, налагодити вам усю вашу справу, а сам піду до Межигірського Спаса молитися...

— Ой, не кидай батьку діла в цей страшний час! Як ми програєм свою справу, то тоді ніхто тебе й добрим словом не згадає!...

— Як мене й забудуть, так діла мої згадуватимуть! — сказав на те батько Палій. — Вас я не кидаю, але йду туди, куди кличе мене мое зболіле сумління. На знак того, що я завжди з вами, zostавляю ось свою запорізьську шаблю, яка перед святою Покровою святилася і не один десяток літ ворожою кров'ю кропилася. Візьми її і закопай на нашому гайдамацькому цвинтарі і нехай вона лежить там до того часу, заким серед вас не знайдеться такий, що виборе долю і волю для нашої Батьківщини. Тоді ця шабля прийде сама до його рук. До того-ж часу вона буде заклята і ніхто не смів навіть доторкнутись до неї!...

Батажок Голий взяв від Палія шаблю, пішов скоренько на гайдамацький цвинтар і закопав її в першій, — яка тільки трапилась, — гайда-

мацькій могилі. А коли повернувся на те місце, де zostався Палій, то там уже не було його. Не було його також і у Хвастові в церкві, не з'явився він і на другий день на велику гайдамацьку раду. Тільки через тиждень довідалися, що Палій гуляв у Кліві на Подолі доти, доки в шиньках хватало горілки, а потім з музикою та піснями подався до Межигірського Спаса, де й залишився на вікі вічні.

Богато літ минуло з того часу, як сталося те діло, але пам'ять про його не згине доти, доки буде стояти старий Хвастів і доки горітиме блакитним огнем Палієва шабля в сирій землі. Кажуть, що як тільки Гнат Голий закопав її в могилу, як враз уся земля зайнялась блакитним полум'ям і здригнулися всі могили і з них встали гайдамацькі кістяки, які присягнули перед небом берегти її в себе. З того часу, кожної великодної ночі, як тільки задзвонять на „всюнощну“, на гайдамацькому цвинтарі спалахує Палієва шабля і в той час виходять зі своїх могил давно поляглі за правду кістяки страдників-борців. — Вони ще й досі стережуть ту шаблю, щоб вона не попала до нечистих рук і з року в рік ждуть на того, хто має прийти, взяти шаблю і визволити Україну...

Було багато таких, що шукали тієї шаблі, але ніхто не міг її знайти. Теї шаблі добивалися Залізник і Гонта, про неї марив і Кармелюк, та все дарма... Палієва шабля ще й досі зостається залятою і жде чистих рук достойного борця...

В той час почувся голос дзвону. Старий паламар підвівся з лави і сказав:

— Дзвонять уже на „всюнощну“... На гайдамацькому цвинтарі горить Палієва шабля... О, Боже! Прости і помилуй нас грішних!...

Дядько Свирид віяково позирнув у мій бік і промовив:

— Підем, може... Дідусь уже скінчив...

Я, мовчки, встав з лави і взявся за шапку.

— Заходьте завтра, любі мої! — заметушився старий. — Заходьте, то я ще вам і про стару церкву розкажу, як її гайдамаки будували. То-ж справжні Паліївська твердиня!...

Попрощавшись з паламарем, ми вийшли на двір і на хвилинку заслухалися радісних звуків великодних дзвонів, якими була сповнена вся чарівна ніч — від пахучої весняної землі і аж до ясно-зоряного неба. Дядько Свирид, дивлячись на небо, так тихо і так чуло промовив:

— Боже! І що тільки діється під цим небом?!...

Я не сказав йому нічого.

1921 року, 17. квітня, м. Броди.

Чернець — князь.

Над веселою й затишною Винницею, що росташувалася на крутих берегах мальовничої ріки Бог, шаліла спасівчана спека. Важка духота стомлювала й рясним потом зрошувала засмалені пекучим сонцем селянські лица й робила їх якимись байдужо-сонними, мертвими наче. Ярмарок, який відбувався з причини відпусту в православній катедрі, глухо шумів та гомонів і в тім шумі чулися пронизливі свистки глиняних свистунців та одноманітна гра тамбовських „гармошек“, чим захожі з Московщини торговці приваблювали до себе не дуже-то вибагливих покупців. На майдані, коло брами катедрі, серед возів з сіном та фруктами, сидів сліпий старець зі своїм проводирем і грав на старосвіцькій лірі. Навколо нього товпився величезний гурт цікавих та побожних прочан, які з охотою слухали пісень про „сирітську гірку долю“, про „страшну панську неволю“ і про те, — як „на Збараж ідучи, нечестиви басурмани Почайський монастир облягали“...

Люди слухали, важко зітхали, виймали гроші, клали їх у маленьку мисочку коло старця і, хрестуючись, відходили до жидівських рундуків напитися „хлібного“ квасу. Однаково, не дивлячись на те, що сонце все вище й вище підіймалося в гору і все дужче припікало, — людей на ярмарку все прибувало, а гурт слухачів коло старого лірника все збільшувався. Голос лірника

ослаб, захрип, але він співав пісню за піснею і не думав спочивати.

Раптом задзвонило в католицькому костьолі. Половина людей з гурту перехрестилася своїм православним хрестом і почулися окремі голоси:

— Сьогодні в костьолі також відпуст...

— Ксьонзів багато наїхало...

Де хто вийшов з гурту і подався до костьола, який стояв на другім боці майдану, проти православної катедри. Лірник, почувши голос дзвонів і розмову людей коло себе, враз затих і, мовчки, став перебірати клявиші на своїй скрипучій лірі. Ліра скрипіла, скигліла, неначе скаржилася, а потім зайшлася безкінечно довгим плачем, який зупинився на одній ноті.

* * *

То було давно, що й не згадати. З того часу багато вже минуло літ, чимало зруйнувалося церков та палаців і запропастилося в боротьбі лютий люду всякого...

Тоді цей костьол був єзуїтським монастирем і своїм видом нагадував міцну кріпость, стіни якої досягали аж до самісенької ріки Бога. І знали всі люди, що цей монастир був неприступним, бо навколо його стін були глибокі рови з водою, через які можна було перейти лише через один однісенький залізний міст, який завжди був піднятий вгору і спускався лише тоді, коли було треба.

Старшим черцем в тому монастирі був якийсь польський князь, який не боявся навіть самого короля. Цей Чернець — князь, часто було, збирав своїх черців і їздив з ними на полювання, Полюючи в лісі всяку дичину, він иноді заїздив на села. Бив людей, забірав у них їх добро, а не раз і дівчат брав з собою, які назад не поверталися ніколи... Що він з ними робив там у монастирі,

куди він їх дівав, — ніхто ще й досі не знає, але всі знали, що в монастирі були багаті гості і що там часто справлялися гучні бенкети й відбувалися веселі забави...

Гарний і сміливий був той Чернець — князь, дарма що мав більш п'ятидесяти літ. Любив він життя так горяче, що навіть самі черці дивувалися з того, — як він міг висидіти в тому монастирі. Однаково, йому було там дуже добре і він почував себе як найкраще. Часами, як надокучали йому веселі забави, він починав каятися в своїх гріхах і тоді в монастирі цілими днями й ночами ніхто не смів ні їсти, ні пити, ні, навіть, слова голосно вимовити...

В один час коло Винниці з'явилися гайдамаки, які жорстоко метилися панам за їх тяжкі кривди, а пани з переляку не знали куди й дітися. Тоді він дав їм у себе притулок і, зібравши свою чернечу дружину, став блукати з нею навколо монастиря і страшно катував тих, що були замішані в гайдамацьких справах. Пани сиділи та ждали кінця цієї дикої боротьби, щоб знову вернутися до свого панування, але боротьбі не було ні кінця, ні краю, а по цілих ночах палили села і чулися крики катованих...

Одного разу Чернець — князь катував одне село і там сподобалась йому попова донька, яку він силоміць забрав з собою в монастир. Забрав, загулявся і за все на світі забувся. А тим часом коло монастиря з'явився славний ватажок Голка зі своїми товаришами. І з'явився він не так собі, а для того, щоб помститися за тяжку зневагу, бо та полівна була його нареченою. Крутився він один день, крутився і другий день, а на третій прийшов до нього якийсь старий кобзарь з відрубаною рукою і сказав:

— Я був колись садівником у цьому монастирі і знаю таємний хід до нього...

Зрадів Голка несказано і зараз-же наказав дати йому стільки срібла і злата, скільки зможе на плечі взяти. А як настала ніч, то він зі своїми товаришами прийшов тим таємним ходом аж у самісенський монастир і до сходу сонця загосподарював там...

Шукав, бідний, свої нареченої скріз і всюди і, нарешті, знайшов її в одному льоху, де стояли бочки зі старими винами та медами, — вже мертвою... Крім неї, там було ще декілько жіночих трупів і всі вони були тяжко скалічені після наруги над собою...

Дивився на це все народ простий та серцем чистий, плакав гірко і лютувався дуже. А тоді, як ці сльози і ця лють перейшла всякі міри терпіння, в богобоязних і м'яких серцях спалахнув такий страшний гнів, якого ще Винниця й не бачила ніколи. Тоді дорогі вина та меду черпаками черпали й нахильці росивали, а золоті червінці та срібні дукати по всіх шляхах розсипали, щоб убогі й покривджені люди собі заплату мали...

Чернець — князь цього всього ніяк не сподівався і сам не знав куди сховатися. Втік він у свою келію, зачинився там і думав ще оборонятися. Але ватажок Голка одним ударом свого міцного кулака звалив його з ніг і власними руками повісив на тій вежі, на якій зараз дзвонять дзвони... Потім запалив монастир і сам зник кудись так, що ніхто й нігде до цього часу ще не знає...“

* * *

Старий лірник скінчив своє оповідання й журно похилив на груди свою сиву голову. Кістляві пальці швидко забігали по клявишах ліри і вона вже не плакала, не скаржилась і не нарікала, а врочисто гула величний пеалом про великий день „Страшного Суду Божого“...

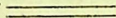
Якийсь молодий парубок, що стояв коло мене, всміхнувся чогось сам до себе і голосно промовив:

— Сумна це казка і цікава, але неправдива, бо скрізь і всюди один Бог і так само моляться йому в костьолі, як і в нашій церкві!...

Ніхто нічого не сказав йому на це, тільки сотня призириливих очей звернулися в його бік і заставили його зщулитися й зацікавитися так...

Одна ліра не мовчала, а все грала й грала і, серед базарного шуму пересиченого життя, її голос здавався голосом занедбаного людського сумління...

1921 року, 4. липня, м. Тернопіль.

Свята криниця.

Для того, щоб бачити як молиться маса, як кланяється вона Богові своєму, — не треба ходити по пустельних пісках Тибету слідами Далай Лами, і не треба блукати по берегах священної ріки індусів — Гангу... Досить буде з вас піднести свою голову до блакитного українського неба й відчутти безмежну красу просторів Полтавщини. Там, серед високих гір та глибоких ярів, що тає мальовничо розгорнулися навколо старих козацьких Лубень над чудовою Сулою, ще й досі живе дух предвічного й безкінечного Бога... Мені випадково прийшлося бути свідком Його величавої сили, як виявляється вона в творчій натхненню чорної маси, коли вона замірає в однодушнім молитовнім екстазі над джерелом всеочищаючої води... І відчуваючи те незвичке захоплення, я згадував мудрі слова старої істини книжок Йогів і переконався, що дійсно, „ще не всі творчі слова сказані і не всі великі діла сділані“...

Після запашних днів весняної праці, коли віти дерев у садах важко гнуться до долу від, ще не зрілих, плодів своїх, а серед гушавини зеленого листя вже починає зітхати літня втома, — виснажені важкою працею діти ріллі нетерпляче чекають дня святої Параскеви-П'ятниці, щоб піти до її криниці й на „цілий рік освіжитися“ сцілющою водою. І коли приходив той день, то велика радість обгортала собою Лубенські гори

й доли, серед яких знаходилася та дивовижна криниця...

Пригадую тихий літній вечір, коли я йшов самотою вузькою польовою доріжкою, яка тяглася над глибоким яром і, здавалося, йшла в безвість. Меріяди ясних зір світилися в безмірних просторах неба і від їх яскравого мерехтіння моя душа замірала в незвичному чеканню чогось радісного і великого. Вечірова сутінь легко стелилася на широким ланах багатого збіжжя і, здавалося, також чогось чекала... Як зачарований, дивився я в нутро смеркання, повними грудьми вдихав у себе його ароматний спокій і не хотів нічого ні думати, ні марити... Було так приємно відчувати несвідоме прозріння своєї душі, яка широко розкритими очами оглядала красу рідної природи і так зміцнювалася в своїй силі... Було подібне щось до того стану, в якому перебуває жрець великого Брама, коли в заміранню серця стежить за ростом придорожної биллини, і своїми пронизливими очами бачить пульсування крові в її волоконцях...

І, враз, в сутіні тихого вечера в полях за-світилися якісь вогники: спалахнули мрійно на сході, задріжали тихо на півдні, захвилювалися на заході й замерехтіли на півночі. Вогники ті неначе рухалися, хвилинами зникали, а потім з новою силою засвічувалися, ясніли й вабили... Затаївши духа, дивився на них і не міг зрозуміти, щоб могло значити це дивовижне з'явище?.. — Що за диво?! — думав я про себе, дивлячись на одну довгу низку вогників, яка поамалу наближалася до мене.

Через де кілька хвилин до мене підсунулася довга валка возів, запряжених волами, на рогах в яких світилися тоненькі воскові свічки. На возах сиділи чоловіки й жінки і тихо співали побожних пісень...

— Добрий вечір! — привітався я з першим возом, на переді якого сидів старий і кремезний дідуган.

— А ви чому до Святої кринички не йдете? — спитався мене дід, як тільки відповів на моє привітання.

— Якої кринички? — спитався я його, не знаючи ще причини до цієї чудної подорожі і не розуміючи його запитання.

— Отакої!... — здивувався дід. — Чуєте, цей чоловік каже, що нічого не знає про Святу криницю!...

— Ой, Господі! — простонала якась бабуся на другому возі. — Де-ж таки видано, щоб християнин і не знав нічого!...

— А так таки й не знаю — відповів я. — Я сюди прибув не давно, то й ще звичаїв тутешніх не знаю...

— Еге-ж, еге-ж... — співчуваючо загоменіли на возах. — Нетутешній чоловік може й не знати...

— А звідки-ж ви? — спитався мене дід.

— З далека, діду! Аж із самісенького волинського Полісся! — відповів я.

— Дивіть! — голосно промовив дід. — Аж із самісенького Полісся, а говорить по нашому!...

— Еге-ж, егеж... — загули на возах. — Так таки й по нашому!..

— Скрізь, діду, наші люди говорять однаково... сказав я — всюди одна пісня співається і одна казка кажеться... Тільки не всюди знають, як живється другім — хто ми і скільки нас...

— А нащо нам те все знати? — промовив дід. — Хіба з того легше житись буде, чи що таке?...

— Як би знали, так, може, жилося б ліпше...

— І не кажіть! — заперечив мені дід. — Скрізь тепер однаково всім кепсько...

— Поганяйте, діду! — почулося з задніх возів. — Що там балакати!...

— Ах, Господи! — простогнав дід. — Навіть тепер не можуть погідніщими бути!... А ще й очищатися їдуть...

— Як то очищатися? — зацікавився я.

— Та тією-ж водою зі святої кринички! — сказав дід. — От сідайте до нас на віз, та й поїдемо разом!...

— І справді, сідайте! Що там стояти! — почулося з воза якийсь молодий жіночий голос.

— Ой, Господи! — зашамотіла на другім возі бабуся. — Всяка грішна душа очиститися хоче...

Я не заставляв себе довго просити і, вибравшись на воза, сів поруч старого діда. Дід вимахнув батогом, воли рушили з місця і вози важко заскріпіли. Знов замерехтіли свічки й залунала пісня. Кождий віз співав пвшої пісні і від того співу в полях стояв глухий гомін, як на великому ярмарку, або на березі моря, коли воно шумує.

Скрізь і всюди, по всіх шляхах, дорогах та доріжках, які тягнулися до яру, сунули валки возів зі свічками, а над самим яром так уже ціла заграва грала від свічок.

На возі співали всі. Співала молодичка, яка запрошувала мене сідати, співав її чоловік, як видно, син старого діда і співали два хлопчики—підлітки. Мовчав лише один дід і мовчки поганяв свої воли.

— Чому-ж ви, діду, не співаєте нічого? — спитався я його.

— Мені нема чого співати? — поважно відповів він.

— Чому-ж то так?

— А тому, що я обітниці не давав!

— А вони давали?

— Еге-ж, давали!

— А що то за обітниці такі?

— Та всякі бувають, як чії гріхи...

— А ви розкажіть мені!... А то я їду, і не знаю навіть, куди!... Дід повернувся до мене лицем, і поважно вимовив:

— А й справді! Вже коли їдете з нами, то треба вам розказати...

Підсунувся ближче, нахилився і тихим голо-
сом почав говорити:

„Знаєте, як у кого які гріхи, так таку й дають обітницю... І свята Параскева-Пятниця все те чує, знає і своєю водою з кринички гріхи змиває і нутро очищає... Так воно діється з давних давен, ще від того часу, як свята Параскева „криницею проступила“...

— Що то значить? — спитався я.

„Зараз усе скажу, не перебивайте! — незадовольнено промовив дід. — Колись, як тут ще не було людей ніяких, а Лубні тільки зачинали будуватися і там, де тепер Тернівська Толока, тільки один пастух Іван жив, — йшла сюдою свята Параскева і йшла вона просто в оці гори. Звідки вона йшла і куди йшла, — ніхто того не знає, але мусіла йти, бо була така Божа воля... Казали старі люди, що вона до Києва святого поспішила, бо тоді на Київ татарська горда напосілася... Ну, і йшла вона через оці гори, бо так було ближче і вона хотіла скоротити собі дорогу.

„Йдучи через одну гору, вона на пів своєї дороги так стомилася, що далі не могла ні одного кроку зробити. З німим роспачем оглянулася навколо себе і нігде нікого, крім одного пастуха Івана, який пас вівці в долині. Побачила вона його, і стала кликати до себе. Підійшов він до неї і, побачивши перед собою якусь молоду та гарну жінку, став і засміявся:

— Куди тебе несе?...

— Иди сюди! — покликвала вона його.

— Хе, чого-ж тобі, красуне, треба від мене?...

— Поможи мені вийти на цю гору! — сказала до нього свята Параскева.

Пастух подивився спершу на Параскеву, а потім на гору і сказав:

— І охота ото тобі, жінко, дряпатися на таку височінь!...

— Коли треба, так мушу! — відповіла йому на те Параскева.

Але Іван не зрозумів її слів і став жартувати.

— Ти, жінко, як бачу, дуже горяча! Краще сядь коло мене та відпочинь, а я ще чоловік не жонатий, то можу тобі щось гарне сказати...

Глянула на нього свята Параскева і тільки головою похитала:

— Ех, ти, каже, чоловіче нещасний!... Сам того не знаєш, що кажеш!...

— А коли ти знаєш, так іди сама! Проводити тебе не буду! — розсердився пастух Іван.

— І піду! — сказала вона, але він цілком розгнівався.

— Та сядь уже нарешті! Куди там будеш іти...

— Тоді сяду, як прийду до свого місця...

Дикі ще тоді були люди, а вайдикиці між ними пастухи. Добрих звичаїв не знали і робили що самі хотіли. Схопився ото цей пастух до святої Параскеви, схопив її за руку і крикнув:

— Та сядь уже, коли кажу тобі!...

Але як тільки він її взяв за руку, як почув у своєму нутрі якийсь пекучий вогонь, від якого в одну мить присів на землю і почорнів, як свіжа рілля...

— Що ти за жінка така?! — скрикнув він не своїм голосом. Вона нічого йому не сказала, а тільки показала рукою під свої ноги і зникла кудись.

„Злякався пастух і, впав лицем до землі, і став горяче молитися. Плачучи, благав Бога, щоб він помилював його і вгасив той вогонь, що пік його нутро. Довго він так молився і не смів очей своїх звести до неба, а коли звів, то побачив просто перед собою ту саму жінку в хмарах, від якої снувався злотний промінь аж до того місця, де вона перед тим стояла. Пастух Іван глянув і побачив джерело, з якого біла чиста й прозора вода.

— Очисться! — почувся голос з гори і, слідом за тим, видовище зникло.

„Іван прийшов до джерела і став пити. Пив і ніяк не міг напитися. Але відчув, як та вода освіжувала його нутро і вогонь, який так пік його, став угасати. Стомлений, знеможений, виснажений, він вернувся до своїх овець і вже ніколи не був таким, як був до того часу і що року, десятої п'ятниці після Великодня, він ходив до того джерела молитися і каятися в гріхах своїх. А коли він постарівся, то збудував тут своїми руками першу капличку і до неї стали ходити всі люди, які тільки почували щось за собою... Богато часу минуло вже, але з роду в рід, з покоління в покоління ходять десятої п'ятниці молитися сюди до святої Параскеви, аби вона простила їй умила гріхи їх...

„От ідемо і ми, бо в де чому прогрішилися і дали обітницю сердечно покаятися... А каються всі так, як кається пастух Іван, — він завжди говорив одну й ту саму свсю молитву і співав одну й ту саму свою пісню... Так і тепер кожний мусить, як знає, скласти собі молитву і пісню і проказати, або проспівати її стільки раз, скільки належить по даній обітниці...“

Дорога повертала направо і тягнулася просто в яр. Наша валка возів помалу стала спускатися в долину, на якій, як на ярмарку вже все гуло

й гомоніло. Серед яру стояла небеличка деревляна капличка, коло якої на високому помості з дощок, одягнуті в білі ризи сільські попи, служили молібні перед ясно освітленим свічками образом святої Параскеви—П'ятниці.

Навколо каплиці, по всій долині і ген аж по горах росташувалися безкінечними рядами вози з волами, а коло них сиділи гуртами й поодинокі знеможені працею люди і, тримаючи в руках свічки, голосно молилися й співали...

Зорі в небі і свічки в долині своїм тремтучим сяйвом освітлювали тиху млу теплої літньої ночі й викликали в душі якісь чудні почування, які глибоко зворушували всю мою істоту й заставляли її тремтіти тремтінням, всієї маси народу, яка надійно чекала сходу сонця, щоб наблизитися до святої кринички і зачерпнути з її невичерного джерела крапельну чистої води і очиститися від гріхів щоденних...

Коли на небі зяясніла світова Зірниця, юрби народу заврушилися і стали на коліна. Затихли всі і так, мовчки, зі зверненням на схід лицем стали чекати ранку...

Після того всього гомону й шуму, який всю ніч наповняв собою глибокий яр, було надзвичайно чудно чути найменший шелест коло возів, як нагудовані воли жуїтку жували, як десь у траві тоненькими голосами перекликалися пташки і починала підподьомкати перепілка...

Небо на сході зарожевілося й зяясніло і на вершинах зелених гір стали червонітися перші проміні сонця. Якийсь старенький попик вийшов з калитки з хрестом і кроцилом в руках і, звертаючись до схилених на коліна юрб народу, голосно виголосив:

— Цього року всіх молящих буде тільки шокроплено, бо джерело в святій криничці вже виснажилося і води не вистане навіть для десяти чоловіка...

Як громом прибила ця вістка стомлені голви селянські і вони на одну мить похилилися аж до самого долу, а потім захвилювалися буряним морем і вслід за цим почувся такий громовий голос обурення, що аж земля задріжала.

— Як то не має?!... Мусить бути!... Завжди була, а тепер як же так?!...

Піп ніяково підняв до гори руку з хрестом і хотів кропити перші ряди, але вони заворушилися і посунули на каплицю, де знаходилась свята криниця... Крик і голос знявся в долині й порушив мовчанку полів. З нерухожими блідими лицами сунулися один на другого й намагалися як мога скорше дістатися до дверей каплиці, але старенькій попик закрити їх собою.

Мій молитовно-урочистий настрій перетворився в чуття чогось болючо-незрозумілого і я старався як мога скорше вийти з кола цих людей, в яких так нагло було обірвано їх віру, як перед мною став знайомий мені дід і сказав:

— Куди-ж ви?... Вода мусить бути, бо джерело не могло висохти!... Чуєте, не могло...

— Звичайно, звичайно! — сказав я до нього лагідно, щоб не образити його.

Але він раптом схопив мене за руку і дико скрикнув:

— Не вірите, га!... не вірите!... не вірите!... так зачекайте трохи, зачекайте!... Люди зараз самі доберуться до неї!...

Закашлявся. Схопився руками за груди і вибухнув голосним плачем.

— Не плачте, діду! — сказав я до нього і стиснув йому на прощання руку. Він дивився на мене з очами повними сліз і шептав одне слово:

— Не вірите... не вірите... не вірите...

В той час, серед крику та шуму, почувся одне слово „Вода“ — і всі кинулися до каплиці.

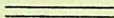
Дід радісно схопився від мене і, з очами повними сльоз, промовив:

— Дяка тобі Господи, що зглянувся на нас і не забув нас!...

Я скористався його хвилиною радістю і раз-же пішов від нього. Вже аж на дорозі, я чув від людей, що у Святій криничці нове джерело забило...

...А в глибокім яру звучали радісні пісні, від яких по широких полях розлігався веселий гомін...

1921 року, 16. липня, м. Тербовля.

Скарби віків.

Важко буде сказати — скільки літ, скільки зим і, навіть, скільки віків стоять звалища старого Сатанівського замку. Де хто зі старих людей переказує, що він будувався ще тоді, як на Україні литовські князі панували. Так воно, чи не так, але про давнє походження цього замку, свідчить його будова, бо одним однісенька ціла башта, в якій колись була головна замкова брама, ще й досі вражає незвичкою величию своїх кременних стін. Мовчки стоять старі стіни, тихо хлюпопуться коло них каламутні хвилі Збруча і ніхто не знав тієї таємниці, що заховалася в нідрах землі, під замковими звалищами. Спить далека минувшина і тільки часами в сумній пісні, або казці дивовижній обізветься й заговорить дивно. Чув, як вустами старого мелника промовляла вона до мене і ніколи не забуду її голосу.

Тоді була глибока тепла осінь і нитки „бабиного літа“ стрясалися громовими гарматними вибухами, які наповняли собою спустошені подільські поля. — Були такі, що вірили в свою правду і боролися за неї, а разом з ними був і я. — Пішла того, як над Збручем прокотилась перша хвиля боротьби, я селянським драбиняком повертався до лона рідної землі, за якою так наболіло моє серце і натужилася душа.

Вертався з новими думками і новими надіями, бо здавалося, що кінець братовбивчої війни вже недалекий і що час спочивку наближається... Мовчки дивився на заплінені рудою порохневою сірі стерні і милував своє око барвами осінніх квіток, які росли на берегах тієї безщасної ріки, що розділила на двоє один нарід і перетягла між ним нитку того дрібязкового роздору, який перескоджав нам „одностаино встати, кайдани порвати“...

Дядько, що віз мене, був звичайним собі селянином, який на все дивився з точки погляду власної корпети і, нічого дивного, що в розмові зі мною про необхідність боротися за своє визволення, він з хитрою ухмілкою, сказав: „З Миколою була монархія, з Троцьким—анархія, а з оцим всім—від броду до броду... Товчуться на цьому нещасному Збручу, тай товчуться, а що для нас з отих всіх партій хороших?“...

І скаржився, і нарікав—довго, скучно й одноманітно, як скаржаться й нарікають ті всі, що при нагоді охоче йдуть „за повстанцями“ проти всіх урядів і здобутки своїх „перемог“, коли не пропивають гуртом, так поодилиці закопують у землю... І тільки одним зацікавив мене цей дядько, — це своєю дивовижною вірою в „усякі чудні діла“, як то він сам казав: „Світ наш, як яблуко. Бог великий з усіх боків бачить його, а ми наче комашки перед ним маленькі... Лазимо, клопочемося, грішимо собі, а він те все на карб бере та міру терпіння наповнює... Коли-ж та міра сповнюється в щерт, тоді й починається кара“...

Я тільки потакував йому, бо переконати його в тому, що життя людське в де чому й від самих людей залежить, — було годі.

На обрії знялася димова хмара. Дядько глибоко зітхнув і промовив:

— Так їм і треба, клятім! Нехай не зачіпають того, що не клали!...

— Про що це ви? — спитався я його.

— Та... той... Сатанів горить...

— Так що з того?

— Нічого! Так завжди буває, ях тільки хто небудь зачепить старе замчище...

Що-ж то за замчище таке?

— Старе... З давних часів стоїть... Там скарби заховано...

— Які скарби?

— Дуже дорогоцінні...

— А ви не знаєте, хто заховав їх там?...

— Я не знаю, але в такі, що знають... байдужим голосом промовив він, дістаючи з кешені кисета з тютюном.

Згорнувши цигарку, він помалу закурив її, затягнувся разів зо два, сплюнув і став говорити далі:

— Був, кажуть, такий князь, який усе своє життя воював з ворогами, та всяке добро стягав до себе і закопував його в глибоких льохах цього замку, щоб потім поділити його між своїми людьми...

— На що-ж то йому було потрібне?

— Певне хотів, щоб усім добре жилося...

— Цікаво! — сказав я. — А чи не могли-б ви порадити такого чоловіка, який розповів-би мені про це все більш докладно?...

— Гм... — мугикнув він. — Порадити я можу, але що мені з того?...

Я зрозумів, про що він натакав, бо його хитрі очі встиг уже гаразд вивчити.

— Горілку ви пете? — спитався я.

— Як усі пють, так чому мені не пити?...

Одна біда, що нема чого пити...

— Я маю пляшечку гіркої, — сказав я, — так заїдьмо до такого чоловіка, відпочнемо

трохи, випемо по малесенькій, а на ніч далі потягнемся...

— Нехай буде й так, хоч воно було-б ліпше вже й заночувати... Заїдемо до старого мелника, а він вам і розкаже... — згодився дядько.

Битий білим каменем шлях загнувся дугою в бік і круто йшов у низ просто до Сатанова. Важкий драбиняк сам собою покотився і коні побігли так, що тільки гриви розвівалися. Перейшли коло жидівського окописька з усохлими й зчорнілими тополями і поїхали між якимись мурованими парканами, з-за яких визирали поживклі дерева садів та здоровезні, круглі, як решета, голови сонешників, над якими метушливо літали зграї ситих горобців.

Вїхали в містечко і вузенькими вуличками поїхали до млина. Але вже по дорозі почули, що млин сьогодні згорів з якоїсь невідомої причини. Я вже думав вертатися назад, думаючи, що мелникові тепер не до розмов, але дядько тільки чмихнув: — Отакої! Та-ж той млин панський і мелник тільки служив там!...

Обминаючи величезні муровані згарища від млина, який стояв на самісенькім Збручу, недалеко звалищ старого замчища, ми проїхали коло старої башти і вїхали на широкій вигін, серед якого стояла одним одвісенька маленька хатина. Коло хатини стояв старий дідусь у свиті й шапці і здивовано придивлявся до нас.

— Слава Богу! — привітався я.

— На віки слава! — озвався дідок. — Що скажете добрі люди?...

— Відпочити заїхали до вас! — сказав на те дядько.

— Е, який там відпочинок у моїй хаті! — почухався дід у потилиці. — Тісно, темно, не прибрано... Баба кукурудзу теребить...

— То нічого, діду! — заговорив уже я. — Ми на пів години всього... Перекусимо трохи і поїдемо далі...

— Коли так, то прошу до хати! — сказав нарешті дід.

Ми всі разом увійшли в хату. На нас дихнуло пахом сушених грибів, гнилих гарбузів і кукурудзи. Зігнута постать жінки стояла коло стола і пересипала з ґарнця мак у миску. Побачивши нас, вона помалу поставила ґарнця на землю і повернула до нас своє зморщене лице. Довго приглядалася до мене і ніяково вимовила:

— Навіть сісти нігде не має...

Взяла брудну стирку й заходилася стирати лаву.

— Дай-но гостям перекусити що небудь! — сказав дід до баби.

— Хліба з маслом хіба, бо більш нічого не маю... — затурбувалася баба.

Спасибі, бабусю! — сказав я. — Не клопочіться так...

Через хвилину на столі вже лежав бухінець свіжого хліба й миска з маслом, а ми всі розсілися коло стола і взялися „підвічіркувати“.

Моя пляшечка з гіркою зробила велике вражіння не тільки на дядька, але й на старого мелника, який уже після другої чарки згодився розповісти мені про ті чарівні скарби. Я швиденько налив йому третю чарку, він випив і зачав оповідати:

„Старий Сатанівський замок виріс тоді, як у славнім Луцьку сидів литовський князь Гедимін. Цей князь підбив під себе Україну і звільнив її від усіх ворогів лютих. Порозганявши їх на всі боки, він постягав з них данину і задумав свою велику державу збудувати. Клопотався він усе своє життя, турбувався дуже, замки скрізь будував та сили свої зміцнював. Для народу та-

кож добрий був, бо знав, що вони його будуть любити, то він все, що тільки захоче, зробить...

„Однаково, не встиг він ще й почати будувати оту свою велику державу, як прийшла до нього його смерть. Вміраючи, він довго думав, що йому робити з тим усим добром, яке він настигав для цієї справи, а нарешті вирішив його заховати в глибоких льохах свого Сатанівського замку, який тоді найміцнішим був, і закликав його на незлічені сотки літ, аж до того часу, заким не з'явиться такий чоловік, який зможе збудувати таку державу, як то він думав... До того-ж часу ніхто не смів наблизитися, щоб вогонь не скарав...

„Скоро він помер, як про ті скарби розійшлася скрізь по світу така чутка, що їх може здобути всякий, аби тільки добру зброю мав... І посунули на Сатанів Турки, Татари, Ляхи і так усякі вороголюбники, але ніхто з них не міг дістатися до тих льохів, бо зараз-же розпочинався пожег...

„Довго домагалися вороги свого, не раз і не два горів Сатанів, але скарби ті лежали і часу свого ждали. Розуміли вороги, що не сила здобути їх силою і стали на всяки хитрощі пускатися. Як запанували над Сатановим королі польські, то щоб пожитися тим добром, стали удавати з себе великих добродіїв для народу і дбали за цілість і міць самого замку. От, як що бачили оту башту, що ще стоїть цілою, так можете собі уявити ту дбайливість, бо її один король будовав і там навіть написано по латинському назвисько того короля, який Болеславом, чи що таке, називався...

„Нічого з того всього не вийшло, бо королі ті своєю державу будували, а скарби ті для нашої держави призначалися. Довго вони ломали собі голову над тим, що з цим робити, та вже

спільно з Москалями, вирішили пильно стерегти нашого народу, щоб часом не народився такий, щоб не скористався тими скарбами. Не згнула ця згода й потім, як була Австрія і Росія, бо вони також тут кордон зробили і війська свого багато настановили, щоб воно стежило за всім...

„Якось приїздили з Москви одні пани з царським показом дістатися до скарбів, але коли докопалися до одного льоху, так Сатанів зараз-же й почав горіти і горів так страшно, що вони мусіли покинути свою роботу...

— Ну, а від чого млин згорів? — спитався дядько.

— Певне від того самого... — відповів дід. — Тут позавчора ще Москалі були і щось там таке робили на замчищу... шанці копали і до льоху докопалися... Дістали навіть щось там звідти в пляшці, яле млин так зараз і запалився, бо він найближче стоїть...

— Ну й що-ж далі? — допитувався дядько.

— Нічого... Повтікали всі на Проскурів, а на другий день наші прийшли...

— А наші ще не пробували добувати тих скарбів? — спитався вже я.

— Нехай, краще, не пробують!... — махнув дід рукою. — Як прийде час, то все те добро само на верх вийде!...

— Звідки-ж ви знаєте?

— Знаю, бо таке закляття дано! — сказав поважно дід до мене і встав з лави.

— Цікава казка, але трудно знати, для чого вона... — промовив я.

— Думайте собі, як хочете! — сказав дід.

Дядько ніяково заморгав очами, якось чудно всміхнувся і пробубонів:

— Все для держави і для держави!... А того, щоб між народом розділили, ніхто й не скаже!...

Я бачив, що на дядька ця казка не справила ніякого вражіння і мені сердечно було жаль старого, як він сумно дивився на хитре лице дядька, а на його вустах була гірка думка не то образи, не то огиди.

Щоб перервати незручну мовчанку, я встав, попрощався і вийшов на двір. Сонце вже заходило і його червоно-крівавi промінi золотили верх старої башти, яка гордо підносилася в гору над всіми будинками і сміливо тягнулася до блакитного українського неба.

— Думайте собі, як хочете... — згадав я слова старого діда і відчув у своїй душі щось таке чудне, чого ніяк не можна було назвати ні радістю, ні спокоєм. — В моїй душі була молитва до того Великого, що спочивав в споквічних руїнах нашої минулої слави...

1921 р., 1 VII. Тернопіль.

Жменя землі...

Скільки вже часу минуло, а я ще й досі не можу забути тих грізних явищ кривавої боротьби кінця 1914 року, невільним свідком яких мені пришлося бути. Варто на одну мить закрити очі, як зараз же з тремтючої темряви встають страшні картини руїни і жахливі образи змінюють один одного. Та із усіх їх найбільший слід залишив у моїй пам'яті один образ із галицького вигнання, який глибоко зворушив моє серце і з надзвичайною яскравістю відбився на тлі моєї душі..

Як зараз бачу перед собою задимлене димом пожежі вбже галицьке село над Золотою Липою і замрачені осінню негодою пустельні поля, по яких довгою низкою тяглися на схід драбинчасті вози вигнанців..

Промоклий до мозку та кісток, стомлений майже до непритомности я, разом з іншими, притулився на спочивок під низкою пожовклих верб, що стояли коло самого села і байдуже дивився на „исходъ изгоевъ“, слідом за якими їхали червонопикі „дончаки“, голосно співаючи свої улюблені пісні:

„Едет, едет бѣлый царь,
Православный государь,
Из своей земли дальской
Злова паражка — а — ать“...

На серці було важко, мішок став наче олов'яний, і тільки один шлунок давався чути, нагадуючи про одно й те саме: „Війна війною, а їсти треба“..

Ледве тримаючись на ногах, я встав і подався до крайньої хати. На маленькому подвір'ю стояв запряжений парою конят, зовсім уже владований в дорогу віз, а коло воза поралася молода жінка. Побачивши мене, вона скрикаула і побігла до хати, я пішов слідом за нею. Ввійшовши в хату, побачив душ з вісім ріжного віку людей, на лицах яких світився переляк.

— Не виганяй нас! — заголосила молода жінка, звертаючись до мене.

— Ми ще Богу не помолилися! — сказав молодий мущина, як видно, чоловік її.

— Ми ще землі не взяли з собою! — промовив десь з кутка старий, як молоком облитий, високий дід.

— Я не москаль... — відповів я їм. — Я такий, як і ви, тільки стомлений і голодний..

— Так ви не з тих, що сьогодні приходили до нас і наказували, щоб до вечора все село вибралося?... — запитався дід.

— Ні.. я не гоню вас, бо я не москаль..

— А москалі гонять.. — зітхнув дід. — Гонять і плакати не дають..

— Повернетесь, дасть Віг! Колись і за нас Він згадає і віддячить по правді за всі наші негоди.. — став я втішати його, але він тільки головою похитав:

— Ой, не забував Він за нас ніколи, а тільки ми за Нього забули всі.. Повірили чужинецьким божкам раз, а самі на віки вічні наймитами поробилися..

Говорючи так, він підійшов до мене, взяв з моїх рук кріс, зняв з плечей важкий мішок

і поклав їх на припічку, а мене сзмого посадив коло столу.

— Чого-ж ти, доню, дивишся? Вачинш-же сама, що чоловік голодний! — сказав він до мо-
лодої жінки.

— Жінка встала і вийшла в сніи, а через хви-
лину вернулася з крайцем свіжого хліба і груд-
кою масла в полумиску, і в той час, як молода
жінка стала мене вгощати своїми простими стра-
вами, дід наклав шапку і вийшов з хати. Пере-
кусивши трохи, я вже хотів іти, як у хату ввій-
шов дід. В руках він тримав повну миску свіжої
землі, яку мовчки поставив на стіл і перехрестив
ся. Я, не розуміючи, щоб це могло значити, схви-
льовано встав із за стола.

— То для нас, пане! — кивнув старий глас-
вою до миски зі свіжою землею.

— Як то для вас? — спитався я, все це ні-
чого не розуміючи.

Дід раптом заплакав:

— В дорогу нам...

Затих і взявши одну жменю землі, подав
свому синові.

— Бережи і шануй її, маму нашу! — про-
мовив дрозачим голосом.

Другу жменю землі подав зятеві, третю дон-
ці, а четверту невістці. Потім взяв у руки миску
і, звертаючись до малих, сказав:

— А ви самі собі візьміть!

Діти підходили до старого, брали по жмені
землі, загортали її в біленькі ганчірочки і ховали
за пазуху.

— А ця жменя мені буде, — промовив у го-
лос старий, виснаючи на стіл решту землі.

— Для чого ви це робите? — спитався я його,
коли земля вже була розділена й захована на
грудах.

Старий здивовано подивився на мене і, замість відповіді, сам запитався :

— А ви хіба не маєте при собі грудки своєї землі?.,

— Ні! — сказав я ніяково і в той-же час відчув, як боляче здригнулось моє серце.

Старий тихо зітхнув :

— Шкода.. А це звичай добрий і не варто його забувати..

Повернувшись до своєї сім'ї, старий сказав:

— Сідайте, діточки, щоб лишня дорога була нам, а я тим часом розкажу вам про жменю галицької землі.

Сів поруч мене на лаві, подумав трохи і заговорив :

* * *

„З давних давен є в нас звичай, що коли хто йде в далеку дорогу, то бере з собою жменю рідної землі. Звідки взявся цей звичай,—не знаю гаразд, але старі люди казали, що він встановився з того часу, як загинуло Галицьке Князівство..

„Давно, дуже давно напалися на Галичину Ляхи і Угри і стали нищити її. Тодішні князі змагалися з ними скільки мали змоги, але не могли перемогти їх, бо серед свого власного народу не було ніякого маду. Город за городом здавався ворогам, кріпость за кріпостью падала до їх віг і один тільки Галич ще не подавався. Коли тут одного разу вороги підсунули аж до самого Галича і стали його облягати. Військо і нарід борилися завзято, але ніхто не мав певности в перемозі. Один тільки чернець вірив в перемогу, але разом з тим знав, що перемоги можна досягти лише після благословенства і якогось знаку від рук великого старця, що жив у Київських горах в печері. Ото одягся він у просту свиту і подався в далеку дорогу.

„Не далеко від Галича зупинив його на дорозі якийсь лицар і довідавшись про ціль його подорожі, приєднався собі до нього.

„Після того, кожного дня прилучался все нові люди і не пройшло тижня, як за тим черцем йшло вже багато всякого люду в дорогих жупавах та о сірках мужицьких свитах.

„Спільна дума про безталання своєї батьківщини обдвала почування бідних і богатих і нахнула їх спільним духом віри.

„В переді всіх ішов галицький чернець у мужицькій свиті, зараз же за ним ішов отой лицар, який перший приєднався до черця і імя якого знали навіть усі вороги, — далі йшли всі інші прочахи...

„Всі вони були безбройні, беззахистні і безоборонні. Єдиною охороною для них були темні ліси, а єдиною втіхою чистий струмочок у полі.

„Йшли вони довго, дуже довго... нарешті, коли вже стомилися до останнього, опинилися перед золототерким Київом і впали на коліна і стали молитися. І в той час почувся звідкись наче з неба, громовий голос, який сказав їм, як саме, звийти великого Старця.

„Серед темного лісу, в горах, над Дніпром була його печера. Важко стомленим було йти туди, але вони не гаючи ні одної години, пішли. Довго дряпалися по горах, блудили в нетрях лісових, але нарешті добилися до печери. Знеслені, виснажені, голодні і обірвані стали перед лицем великого Старця. Одним одне бажання як найскорше визволити з рук ворогів свою батьківщину, заставили їх побороти всі труднощі небезпечної дороги. Виступив наперед галицький чернець і промовив:

— Отче святий! Зглянься над нами і допоможи нам визволити з ворожої неволі нашу країну!..

„Великий Старець оглянув усіх своїми пронизливими очима і вирік:

— Брати мої! Бачу, що привело вас сюди одно жадання і одна віра, але чи має хто при собі хоч грудку тієї землі, за яку просите ви?...

„Галицький чернець виїняв з за пазухи вузлик, розв'язав його і висипав на долоню великого Старця жменю галицької землі.

— Оце жменя тієї землі, за яку ми просимо тебе, — сказав чернець.

— Чи всі ви маєте з собою свою землю? — знову спитався великий Старець, пильно розглядаючи лиця стомлених прочан.

„Всі стояли мовчки, бо ніхто з них, вирушаючи в дорогу, не догадався взяти з собою навіть одну пучку рідної землі. Мовчки сговя і славний лицар, бо він, змагачись досі на своїй землі, не думав, що тільки в ній була його сила.

„Тоді великий Старець стиснув у своїх долонях жменю галицької землі, а з неї потекла кров... Вражені подорожні впали на коліна і стали молитися. Молвився з ними і великий Старець. Молвився довго, а потім сказав:

— Брати мої! Благословляю вас на боротьбу, але знаку на перемогу дати не можу нічого від того, який ви вже бачили самі... За те, що йдучи просити за свою землю, ви забули взяти її до себе, будете боротися за неї доти, аж доки з кожної жмені чорнозему не потече струмок крові, а з кожної грудки ріп'я на полі не витикатиметься кістка прадіда, діда і батька... А тоді, як кождий крок галицької землі стане тілом галицького народу, настане година визволення і прийде вона несподівано, як тільки загремлять зі сходу гармати, а срібний Дніпро закраситься кров'ю всього українського народу...

— Що-ж нам робити?! — озвалися з розпучкою прочани.

— Ідїть собі і віруйте так, як вірували досі ! Але не забувайте за те, що змагаючись за волю своєї землі, завжди майте її коло серця свого...

„Вклонилися великому Старцеві прочани й вернулися в свою Галичину.

Розійшлися по всіх закутках і всім людям про те розказали. Довго ще боролися після того, але не поборолн. Запанувала Польща й почалися довгі роки страшної неволі. Але в цій неволі не вмерла віра в годину визволення і кожний туляв до свого серця грудку рідної землі, все надіючись на час її воскресення..

„Оце вже й гармати зі сходу прочули.. визволення проте не прийшло, бо ще на Дніпрі тихо. Але почекайте трохи, як тільки полляться кров на Дніпрі, як зараз же прийде час визволення !. А поки що, ми беремо з собою жменю своєї рідної землі і йдемо туди, куди нас гонить лиха доля“..

Так закінчив дід своє оповідання і, не підводячи голови, додав :

— Ось звідки наш звичай узявся !..

Вся сім'я втирала сльози. Стримуючи себе, я попрощався і швидко вийшов з хати. Під вербами вже не було нікого, „наші“ пішли не чекаючи на мене, а пустельними полями безупинно тяглися вози галицьких вигнанців, до яких через декілька хвилин приєднався драбинчастий віз зі знайомим мені старим дідом...

* * *

...З того часу минуло декілька страшних літ і з волі того-ж самого Москаля, я став сам вигнанцем. Влукаючи по тихих селах, ще й досі невільної Галичини, часто згадую за жменю га-

лицької землі в мозольній руді того діда і чуйно прислухуюся до кожного нового гарматного вибуху на моїй великій Україні і жду не дідуюся часу Визволення, бо кров всього українського народу давно Дніпро закрасила..

Збараж, 6-IX 1921 р.

При хресті.

Безрозважний смуток схилився над веселою Теробовлею. Страшна мовчанка запанувала в затишних стінах княжого замку. Наче після бурі наглої затихло все і завіміло...

Нігде ні звука...

Мовчазна роспач повисла на гострім частоколі, що стояв навкожного замку і, нерухожим поглядом широко відкритих очей, напружено вдивлялася в зимову імлу галицьких піль...

Інколи тільки по княжому дворі поспішно пробіжить зігнута постать бородатого боярина та помірним кроком пройдеться коло частоколу вартовий дружинник.

Як громом прибила всіх страшна вістка про нагле нещастя, яке сталося з їх улюбленим князем Васильком. Ще ніхто навіть з бояр нічого докладно не знав, а тому всі спішилися до одного дружинника, який вернувся разом з князем від окаянного Святоподка. Богато з бояр тільки-що вернулося з веселих ловів у Карпатах і не встигли навіть переодягтися в свою парадну одіж.

Спішилися до замкової церкви святої Покрови, яка стояла під горою, на якій був замок. Кажали, що там знаходиться нещасний князь.

Смутно було в церкві. Понуру звучав спів хору і якоесь злякано хвилювалися в темних куцолах церкви звуки,

„Блажен муж, іже не іде на совіт нечестивих“..
 „Алилуя, алилуя, алилуя“... — викочувалося в широко розчинені двері церкви і легко котилося по косогорах навколо замку, і здіймалося вище островерхих башт, і линуло аж до самого неба...

Яскраво палали воскові свічки перед святими образами, а перед престолом стояв у чорних ризах старенький ігумен „відлюдного“ монастиря і гаряче молився...

— Видно, щось важного сталося... — пошепки говорили між собою бояри, знаючи, що цей ігумен всього один раз виходив за браму свого монастиря та й то тоді, як посвячували цю церкву і його просив сам князь.

Тісною стіною стоять в переді бояри, міцно стиснулися за ними міщани, а за ними вже видимо й невидимо товпилося люду всякого.

Перед боярами, припавши чолом до холодної камінної підлоги, стояв якийсь сивий чоловік у чорній одежі. Глибокі стони виривалися з його грудей, але він не чув болю своїх ран кривавих... Повторяючи за ігуменом слова молитов святих, він відчував одну лише біль своєї душі, яка й заставила його скоритися перед долею і простити провини свого ворога...

Сивий чоловік у чорній одежі — володар замку, син великого Володимира Київського, славний князь Теробовельський Василько...

Страшне нещастя спіткало його від рідної руки...

Тиждень тому до нього прибули почесні післанці від його брата, князя Святополка, і запросили його на бенкет до себе. Але не пройшло три дні з дня Васильково відїзду до Святополка, як до Теробовлі хтось приніс звістку, що його там зрадливо замордували. Слухали люди і не віри-

ли, бо деж таки видано, щоб брат щдняв руку на брата, та ще й до того так зрадливо!..

Однаково, та вістка хоч і не була цілком правдивою, але й не даремною. Минулої ночі до замку повернувся князь без своєї дружини, яка була з ним, і тільки один чоловік був при ньому. З невимовним жахом дивилися на нього бояри, але він нічого не сказав їм. Влідний і безсильний, в скривавленій і пірваній одежі, з міцно завязаними брудною ганчіркою очами, нагадував собою бездомного старця...

— Що сталося, князю?! — в один голос скрикнули бояри, але він тільки зітхнув.

— Завтра все будете знати, а зараз проведіть мене до моєї світлиці і лишіть самого! — сказав він тихо.

Запровадили князя до світлиці, а самі стали розпитуватися в дружинника, що сталося. Той був стомлений, зляканий, голодний і ледве міг говорити, але говорив цілу ніч і до самого ранку. Коротке було його оповідання і всім розповідав однаково. Казав: „коли ми зі своїм князем прибули до князя Святополка, то нас стрінули з великою честью. Князь Василько взяв з собою мене і ми разом сіли за стіл у князя Святополка. Святополк був з того дуже радий і були раді його друзі. В той час, як князь Святополк вгощав нас у своїй світлиці, а наші дружинники забавлялися з дружинниками Святополковими; як опівночі раптом на дворі з'явсь якийсь галас і почувся голос одного нашого дружинника, який крикнув — „зрада“!“. Коли князь Василько і я схопилися з місця, то на нас накинулись Святополкові друзі й повалили на нас. Мене зараз же звязали і поклали в кутку, а князя поклали серед світлиці і для того, щоб він не міг навіть поворухнутися, поклали на нього дві широкі дошки і сіли на них, що в князя аж кости затріщали. А тоді князь Святополк ввій-

няв свого пожа і власними руками вибрав ним князеві Василькові очі. Після того, несприятливого князя викинули за браму, а мені наказали, щоб я його привів до замку...”

Слухали бояри і стискали зуби від гніву та образу і нетерпляче чекали ранку, щоб порадитися, що мають робити..

Звістка ж про нещасте з князем швидче блискавки облетіла всю Теробовлю та її околиці й залетіла навіть до „відлюдного“ монастиря, який стояв коко Теробовні в глухих лісах, на крутій горі над Серегом.

Вдосвіта прибув до замку сам старенький ігумен і до самого сходу сонця говорив щось з князем. Як зійшло сонце, то вони разом вийшли із світлиці і пішли до церкви.

Сонце вже викочувалося до середини неба й розсипало холодне проміння крізь різнокольорові шибки маленьких віконць у церкві, коли скінчилася служба Божа і старенький ігумен підійшов до князя. Князь устав і, повернувшись лицем до бояр і народу, підняв повязку. Замість лагідних сірих очей червоніло двоє кривавих ран на обезкровленому лиці. З глухим стоном позалалися до ніг князя бояри і нестримний плач народу заглушив слова князя, який говорив :

— Я йду від вас, щоб молитися за вас..

— Помсти! — прогуло в рядах бояр.

— Помсти! луною озвалася серед народу.

Але князь простигнув руки, як то роблять усі слідці, і пішов з церкви. Слідом за ним ішов старенький ігумен. Перед брамою стояли запряжені сани, в які князь сів разом з ігуменом. І не встигли вони ще й сісти навіть, як коні зірвалися і понесли.. Як стріла пролетіли вони через міст на Гніздні і зникли в білих полях.

Захвилювався народ, стрівожились бояри, а хтось в юрбі закричав, що це все бояри навмисно

роблять так, щоб самі усю владу до своїх рук забрати.

Миттю посідали бояри коней і кинулися доганяти князя. Війкали в поле, а там нігде й сліду не видно ніякого. Стали й задумалися, незважаючи куди їхати. Коли тут помітили на свігу краплі крові, які довгою низкою тягнулися аж до лісу. Поїхали по краплях крові, і заїхали в таку гущавину, де ледве можна було одним конем проїхати, не то саньми. Однаково дерлися доти, доки були краплі крові перед ними і вийшли на беріг Серету до тієї гори, де стояв відлюдний монастир. Тут всі позлизали з коней і стали драпатися на гору, пішком, ведучи за повіді свої коні. Коли вийшли на гору, то побачили коло монастирської брами сани, а коло них князя і ігумена. Здивувалися бояри, як вони могли приїхати сюди не лишаючи слідів від повозків, коли до монастиря не було не тільки що дороги, але й стежки доброї.

Коли бояри підійшли до князя і хотіли взяти його до замку, то він підняв до неба руки і сказав :

— Милосердний Бог уже показав мені своє місце! Не помстою зміцниться сила народу, а терпінням здобувається щастя людське!

— Князю! — озвалися бояри. — Народ такого не зрозуміє!

— Навчіть! — відповів на те князь.

— Народ темний і поважає тільки силу...

— Навчіть його, що не все, що сильне, заслуговує слави. — Заговорив князь якимсь чудним, наче залізним голосом. — Навчіть його, що сила є і в немічю...

— Ми не знаємо такого, щоб переміг когось безсилям, або вемічю...

— Христос на Голгофті був немічний і разом з тим тримав у своїх руках цілий світ!... — вже

тихо сказав князь. — Та й вертатися мені вже до вас годі!..

— Як то так?! — скрикнули бояри. — Хіба ми тебе образили чим, або не хочемо помститися за твою кривду?!..

— Вірю вам, що ви хочете помститися за мою кривду, але не хочу я цього... Кров народня не для того, щоб мститися за наші особисті кривди, бо нею змиваються гріхи владців і її ціною купляється доля і воля наступних поколінь... А тепер ви йдіть собі назад та на місці мого замку поставте три дубові хрести...

— То-ж замок твій стоїть ще міцно й стоятиме цілі століття! — озвалися на те бояри.

Князь гірко всміхнувся:

— Він горить уже.. А поставлені вами хрести ми поділимо так: один буде для мого терпіння, праворуч для вашого просвітління, а ліворуч для всенароднього горіння й віри в свою кращу долю, коли ніякий ні князь, ні боярин не буде дарма проливати його крові і всі разом будуть жити в спільній любові... і стоятимуть ті хрести доти, доки не здійсниться мов слово!..

І тільки князь скінчив свою мову, як з ясно-го й холодного неба блиснула блискавка, вдарив страшний грім і монастирська брама сама собою відчинилася. Князь з ігуменом увійшли до монастиря і брама зачинилася. Хтось з бояр став стукати в браму, щоб хтось відчинив, але дарма... В той час один кінь голосно заіржав і звідкись почувся якийсь чудний голос:

— Йдучи назад, не забудьте полічити краплі крові... Краплі крові — літа довгі...

В той час коні зірвалися з місця й полетіли назад. Слідом за ними подалися й бояри. Довго дряпалися вони крізь лісові хащі заким вийшли на чисте поле і тут побачили над Теревовлею цілу хмару чорного диму.

Заким вони прибїгли до міста, то з княжого терему тільки куча чорних головешок димилося... Люди казали що його запалив грім...

І згадали бояри слова князя, і зрубали дуба великого, і зробили з нього три хрести і поставили їх на місці терему, аби справдилися слова нещасного князя...

* * *

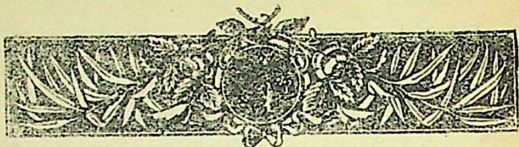
І надовго затихла Теробовля. Довго була вона сумна й невесела, аж заким князь Ярослав Осмомисл не збудував тут другого замку на другій горі, яка стоїть поруч гори, де був замок князя Василька.

Княжа церква святої Покрови довго ще стояла під горою і згоріла підчас одного татарського нападу на Теробовлю. Але народ ще й досі пам'ятає про неї і саму гору, під якою вона стояла, називає „Покрівкою“...

Пройшло багато-багато літ... Багато змін відбулося всяких... Одні тільки руїни сумують з міцного колись замку Ярослава Осмомисла, а на горі „Покрівці“ ще й досі стоять три похилі хрести, які чекають здійснення заповіту нещасного князя Василька Теробовельського, сина Володимира Великого, князя Київського...

М. Збарж, 6 вересня 1921 р.

Лицар Беншовський.

Беншовський! — Це той, про кого з таким захопленням співав Юліуш Словацький і про кого ще й досі в школицях Бережан переказують безліч усяких казок. Хто він сам і якого роду, — ніхто гаразд не може сказати, але всі знали, що він був чоловік незвичайний. Одні казали, що він з Угорщини, а другі говорили, що з Польщі, але він сам ніколи ні до одних, ні до других не призивався і був таким лицарем, якого важко було знайти навіть на самому Запоріжжю.

Росповідають, що він був приятелем нашого народу і задля того, щоб жити серед нього, випросив у короля шматок землі коло Бережан і вбудував на ній невеличкого хутора. Незалежна поведінка Беншовського з магнатами і його уважливість до простого народу дуже не подобалася бережанському межновладцеві графові Синявському, який задумав погубити його. Довго він шукав такої нагоди, щоб причепитись до нього, довго змовлявся зі своїми іменитими друзями, але так і не міг нічого зробити. Аж, нарешті, така причина сама знайшлася і між сильним лицарем бережанського замку графом Синявським і сміливим власником сільського хутора лицарем Беншовським закипіла страшна боротьба, про яку довго ще істнуватимуть в пам'яті бережанських людей давні згадки..

Почалося з того, що Бенъовський покохав доньку графа Аткивча панну Анелю, за якою упадав граф Браницький. Панна Анеля тако-ж гаряче кохала Бенъовського і вони порішили одружитися. Але батько Анелі рішуче спротивився і наказав своїм слугам вигнати Бенъовського зі свого дому, коли той попросив руки його доньки. Тяжко запеклося з образи серце хороброго Бенъовського і не такий-то він був, щоб відмовитися свого. Не довго думаючи, він задумав панну Анелю викрасти і звінчатися з нею потай. Зговорився він у цій справі з двома своїми військовими товаришами — Боретою та Абдулечем і ті взялися залагодити його справу. Передовсім вони намовили одного ксьондза з Вернандивського монастиря, щоб той повинчав молоду пару, а потім одної осінньої ночі привезли на хутір Бенъовського і саму панну Анелю. Бенъовський, не тратячи часу, забрав з собою обох своїх товаришів і душ тридцять хлопів, для охорони, і поїхав вінчатися.

В той-же час довідався про це граф Браницький і зараз же прибув до графа Снявського з просьбою допогти йому силоміць забрати панну Анелю від Бенъовського. Снявському тільки й треба було цього. Миттю зібрав він своїх друзів і кинувся на хутір Бенъовського і заким Бенъовський вернувся зі шлюбу, як там, де був хутір, уже знаку не було ніякого...

Зрозумів Бенъовський чіх це рук робота, але не міг нічого вдіяти, бо навіть голови не мав де прихилити. Тоді Анеля вернулася до свого дому, а Бенъовський кинувся на Україну.

Спершу він думав скористати для своєї помсти конфедератів, які в той час саме радили в Барі, але кождий з них мав свої особисті справи, а тому він покинув їх і пішов до гайдамаків. Довго він намовляв Саву Чалого, щоб той допо-

міг йому помститися за кривду, але Сава Чалий уже прислужувався магнатам і хотів його навіть убити. Від смерти Беншовського врятувала рідна сестра Сави Чалого, яка божевільно покохала хороброго лицаря. Опинившись на волі, він було задумав іти в Карпати, але в той час до нього прибули його товариші Борета та Абдулевич і вони разом подалися на Запоріжжя.

Ідучи степами, стрінулися з якимсь прибулим татарським загonom і попали в неволю. Однаково, вже по дорозі до Криму, виявилось, що Абдулевич є давнім давно полонений і сполячений син турецького султана. Через це випустили їх всіх на волю, дали їм почесну варту і відправили до Царгорода. Прибувши до Царгорода, Беншовський зараз же заходився шукати собі приятелів серед турків, щоб при їх допомозі віддячитись за свою кривду. Через деякий час він здружився з татарським ханом Ельджином і намовив його до походу на Галицьке Поділля.

Тяжко й непомітно пройшов Беншовський через усю Україну зі своїм військом і, як сніг на голову, впав до Бережан як раз в той час, як у замку Сиявського відбувався гучний бенкет з приводу одруження Анелі з графом Враницьким. — Відна! Стративши всяку надію на поворот свого коханого, вона вийшла заміж за нелюба...

Беншовський наказав Татарам, аби вони не кривдили хлопів і тим прихилив до себе всі околицьні села і вони, разом з татарами, облягли замок. Магнати з такої несподіванки так перелякалися, що навіть не могли як слід, оборонитися. Не більше як через три дні, Беншовський уже господарював у замку. Чимало тоді магнатів наклало головою на місці, або попало в турецьку неволю, але самого графа Сиявського Беншовський пустив на всі чотири сторони, випаривши його нагасм...

— Не варто таку собаку мечем карати! — казав Бенъовський татарам, коли ті хотіли його зарубати.

Однаково, це все було надаремне, бо Анеля під час нападу збожеволіла і не визнавала Бенъовського. Тоді він власними руками вбив її і закопав у замковому лісі, а сам покинув свого татарського друга і подався в гори...

Блукаючи в горах, він зібрав коло себе цілу ватагу інших безталанників, з якими нападав на магнатів і немилосердно мстився їм за всі ті кривди, що вони чинили народові. Але одного разу він затужив за Поділлям і пішов самотою провідати ту землю де був його хутір і те місце, де була похована Анеля. І в той час, як він зажурено стояв на якійсь межі й замислено дивився на остатки стін своєї хати, на нього наїхала ватага слуг графа Синявського і зараз-же убила його, а труп покинули серед поля для поживи диким звірям та хижим птахам. В ночі прийшли до нього хлопці й поховали його і, замість хреста, посадили на могилі три сосни, які росли там аж до самої Велксі Війни, коли їх Москалі на „землянки“ зрубали...

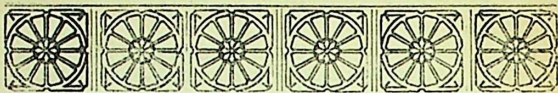
* * *

Таке говорять про того таємничого Бенъовського бережанські люди, але ніхто з них не знає, з якого він роду і якої віри, бо досить з них того, що він чоловік і лицар був.

М. Збараж, 9 вересня, 1921 р.

„Зелена криниця та дуб кучерявий“ ...

Галичина — країна терпіння... Але в сьому минулому має всна стільки чудових сторінок, скільки білого віску на глибокому дні старого Дністра... Були часи, коли звідси буйним орлом сязокрилим вилетів на степи Українські славний Сагайдачний, слава якого ще довго бринітиме в старих піснях мелодійних та переказах чарівних...

О, галицькі пісні й перекази давні! Чи є де в інших піснях України стільки смутку і стільки віри, як у вас?..

Що це пісні, — туга: Що не казка, — дійсність. І в тих піснях та переказах, як у зеркалі відбивається минуле й сучасне, яке чогось прагнуло і прагне, шукало і шукає...

Стомлена бурям лихолить душа галичанина не знає відпочинку. Вона хоче вільного життя і кличе тіло на нові подвиги, на нові офіри в імення Прийдешнього, яке принесе всім бажаній спокій і витворить нову пісню огнистої радості...

Напружується думка народня, вишукуючи своїх пояснень несподіваних і загадкових подій, які бурхливим ураганом пролетіли над країною і створили те зачароване коло терпіння, де струнка постать галицького селянина мимоволі пригнулася до долу... і шумує ця думка від гірської Коломиї аж до польового Збаража, ходить вона слідами — то Хмельницького, то Довбуша і, тяжко

ображена пекучими днями важких жнив „на нашій, не своїй землі“, — йде спочивати на звалища якого небудь Васильянського монастиря і там входить в кров і мізок останнього із черців, старого пасічника і тоді устами його до всіх чужиних мовить...

Йдучи захищеною дорогою від Скалату до Збруча, знеміг від спеки і, побачивши край дороги якійсь не то сад, не то хутір, — вирішив відпочити там. То був звичайний гай, де стояла величезна пасіка. Старенький пасічник, з довгими сивими вусами й з голоною бородою, стрінув мене як давно знайомого й зараз-же розговорився зі мною.

— А ви знаєте що про Зелену криницю та про Дуба кучерявого, — спитався він мене зараз-же після того, як я йому сказав, що діється „на тім боді“ і чого йду туди.

— Ні, щось не приходилося чути! — відповів я йому.

— Не приходилося?! — здивувався він, — То-ж про неї скрізь і всюди знають...

— Що ж то за криниця така?

— Споконвічна!... Від коли Київ та Львів на білому світі стоять!..

— Гм... цікаво... — промовив я. — Перший раз чую...

— А тут скрізь і всюди знають про неї... Було так, що аж від Крем'яця приходили дивитися на неї...

— Чим-же вона таким знава?... Безодня вона, чи що таке?..

— Нічим вона не знава і дно в ній є, а тільки якась таємниця захована в ній... Старі люди переказували про неї багато дивних казок...

— Яких казок?..

— Усяких...

— А ви не можете мені розповісти щось докладніше?

Дідусь гірко всміхнувся :

— Бачите, то така сумна казка, що й розповідати важко...

— Ну коли так, то нащо було згадувати? — сказав я, встаючи з вербового пня, на якому він посадив мене відпочивати.

— Куди ви так скоро? — метнувся він. — Та відпочиньте-ж як слід!..

— Мушу йти! Мені треба на ніч бути вже на Збручі, — сказав я.

— Ще встигнете з козами на торг! — хитнув він головою, — сідайте та сидіть!..

Признатися по правді, я й сам не дуже-то збирався йти з цього затишного закутка, бо сонце тільки-що зійшло з полудня й припікало як навіжене, а ноги мої так і горіли..

— Живва Божі, люди працюють, а ви через Збруч скрадаєтеся..

— Мушу, діду, бо там моє поле..

— А нащо ж ви покинули його?

— Не я його, а воно мене покинуло..

— Оце але! — зареготався старий. — Де-ж таке видане, щоб поле чоловіка кидало?..

— Чому ж ні, діду? — сказав я. — Хіба галицькі гезди хотіли кидати свої поля, як їх Москалі на Сибір гнали?..

Дід зморщив чоло і замислився.

— Правда ваша! — озвався нарешті. — Проти того, що в Зеленій криничці, ніхто нічого не вдів..

Я мовчав, бо вже знав, що договорився до того, коли старий уже сам не стримається, щоб не розповісти усе, геть „до чиста“. Він закуриив свою „файку“, сів коло мене просто на траві і зачав оповідати :

„Було тоді, як на нашій землі грецькі священники святим хрестом усяку нечисть касували і хрещенням святим варід еднали. Темні були ще тоді люди і дуже цим упосліжали себе, бо ніколи не могли самі з собою ради дати і якийсь лад завести однаковий. Тодішній Київський князь Володимир, дивлячись на безладдя свого народу, не витримав і розіслав скрізь по своїх землях, разом з грецькими священниками, вірне військо, щоб воно допомагало їм людей до віри правдивої навертати та лад і порядок однаковий устанавляти..

„Коли боротьба з поганством була скінчена і, замість нього, скрізь і всюди запанувала нова віра, — князь Володимир вирішив об'їхати всі землі і показатися всьому народові своєму, щоб усі знали й відчували, що вони не звичайні собі люди, які живуть тільки для себе, а сини одного раю, про який мусять усі дбати..

„Тоді на Волині, в Овручі, в Луцьку і Володимирі, як із під землі стали храми Божі, а на Галичині вірили, що в мавок та русалок і даремне змагалася тут нова віра.. Як грецькі священники, так і вірне військо, скаржилися князеві на це, але князь тільки очі зводив до неба та все казав:

— Памятайте, що останні можуть бути першими!.. От я сам поїду до них!..

„І приїхав князь Володимир у Галицькі нетрі. Придивився до людей, як вони живуть, як вірують та господарюють і тільки зітхнув важко. — „Колісь з них люди будуть, але до того часу мусять навчитися вірити в єдиного Бога!“..

„Посадив у Теробовлі свого сина Василька, щоб він про віру та добробут дбав, а сам назад до Києва подався..

„Ідучи до Києва, він над самісенським Збручем зупинився й красою природи замилувався. А тоді Збруч великою рікою був. Чудові та пишні

береги цвіли над ним. Тьма тьмуца дичини всякої виводилося там, а ще більше плодилося й блукало вовкулаків, упирів, русалок та мавок усяких... Темний нарід вірив у них, поважав їх і молився їм. Як довідався про це князь, то дуже заболіло його серце і він сам забажав навчити людий нової віри. Звелів він скликати велике віче, але нарід не захотів йти на нього. „Кому яке діло до нас?“ — казали люди, ховаючись у нетрі та лісі! — „Коли хоче данини, так най бере, але віри нашої ломати не сміє!“...

„Побачивши, що годі щось подіяти зразу, він став думати й гадати, як би так перебороти їх впертість і чим би таким привабити їх до чогось одного, де вони хоч один раз могли - б стрінутися й побачити самих себе... І в той час, як він так думав собі на самоті, перед ним стала в повітрі золота чаша і чийсь невідомий голос промовив :

— Володимире: Візьми чашу цю і закопай її там, де стоїш!... Кому судиться ліпша доля, той мусить випити все, що вміщує вона в собі, бо не даремне-ж вона чашою терпіння називається!.. І тоді, коли в ній заблїсне злотне дно, засвітяться давним вогнем душа терплячого до кінця!...

„Взяв Володимир чашу ту і зараз-же закопав її у землю. Але не встиг він ще зарівняти землі над нею, як із нідр землі вдарило могутнє джерело і через годину перед ним була вже справжня безодня... Зрозумів Володимир, що це Боже чудо і, вклякнувши, став гаряче молитися Богу, аби це джерело було сцілющим для всього його народу...

„Вість про нове джерело скоро розійшлася по всіх закутках Галицької землі і до нього звідусіль стали приходити люди, — хто з цікавості, а хто вже і з вірою в чудо, — щоб попробувати

тієї води... І дивне диво! Вода для кожного була інша на смак: для одних солодка, для других гірка, для третіх солона, а для четвертих хмільна, як добре вино... Різна була вона на смак, але однаково на всіх впливала вона ввнутрі і хто тільки пив її, то почував у своєму серці якусь незвичку ніжність і любов до всього рідного... і чим далі, тим більше зростала слава її і чим далі, тим більше приходило до неї людей, віруючи, що вона скіляє від недуг усяких... і тут стало так, що від коли до цієї кринички стали ходити люди, від тоді стала зростати міць і слава Галицького князівства, яке нарешті стало навіть єдиною опорою всього Українського народу, коли на Київ насунули Татари“...

„Скоро помер князь Володимир, як князі заворогували і тяжкі часи настали для України. Зі сходу і полудня насунули дикі орди Татарські, з півночі Литвини насілися, а в той час князі тільки про себе дбали. Змагалися з ворогами нарізно, хто як хотів, не бажаючи допомогти один одному, коли тому не сила була витримати страшної ворожої навали. Перекотилася орда через Київ і аж до Збруча докотилася. Хан татарський, який був у тій орді, довідався про криничку і захотів з неї води напитися. Але коли він тільки прийшов до неї і нахилився над нею, як враз вода в ній зробилася зеленою і такою прикрою на смак, що коли йому зачерпнули й подали напитися, то він не міг проковтнути ні одної краплі. Розгніваний такою пригодою, він наказав криничку засипати й повернувся назад у степи.

— Коли тут така проклята вода, так уже ліпше нам зразу назад вернутися! — сказав він до своєї Татарви, киваючи головою в бік Галича, де в той час сидів князь Данило.

„Засипали Татари Зелену криничку один день, засипали другий, а на третій день хан розлютився і крикнув:

— Гей, орда! Ану-но всі по одній жмені!

„Кинув кождий Татарин по жмені і на тім місці, де була криниця, тільки один копець чорний виріс.

— Тепер не буде чим людям труїтися! — сказав хан задовольнено і на знак свого походу на Збруч, наказав забити в землю коло криниці великий палець, а сам повернувся за Дніпро.

„Тяжко затужили люди, коли на місці кринички побачили тільки одного чорного кіпця та паля, але через якийсь час, коло самого кіпця знов забило жерело і знов стала криничка, в якій була така сама вода, як була колись, ще до орди.

„Не встигло минути одного року, як на Галичину напався якийсь литовський князь. Цей князь, кажуть, був дуже сильний, але Данило його не боявся і сам вирушив проти його. Литовський князь, довідавшись про похід Данила, зушився на Збручі, недалеко кринички і став думати — гадати, що йому далі робити. В цей час йому хтось сказав про Зелену криничку з чудодійною водою і він зараз-же пішов до неї. Глянув тільки, а вода й позеленіла, як перед ханом татарським. Розгніваний цим князь литовський, наказав своєму війську засипати її як засипав хан, а сам негайно забрався й подався до Кам'янця...

„Князь Данило прийшов до того місця, де була Зелена криничка і, побачивши тільки два кіпці та два палі коло них, горяче став молитися і Бог почув його. — На другий-же день, коло другого, литовського кіпця забило жерело і про-явилася криниця. Пили люди і чудувалися з того, що вода ще смачніша стала, як колись була...

„Князь Данило прийняв це за добрий знак і сам пішов на орду, щоб прогнати її ген аж на степи Азіатські і визволити з під її ярма святий Київ. Воюючи орду, він почувся в силі і вирішив завести свої порядки по всій Україні. І в той час, як він узявся впоряджувати Київ, між Бугом і Случею нарід почувся дуже цим незадовольнений і повстав проти князя, кажучи: — „Нам такий визволитель не потрібний! Хан брав у нас данину, але він не ліз до нас зі своїми розпорядками“...

„На великому вічу в Болохові, люди постановили називати себе вільними від усяких панів, князів та хавів і збройно боронитися проти кожного, хто тільки стане проти них. Як тільки до князя Данила дійшли перші вісті про Болохівців, то він негайно послав на них своє військо. Болохівці не тільки дали добру одсіч, але ще й послали свої ватаги на Галичину, щоб ті нищили там княжі маєтки й присоюджували до себе охотників. Один такий загін дійшов до Збруча і став на спочивок коло Зеленої кривниці. Випадково хтось там напився з неї води, а вона його так і запекла внутрі. Він розповів про це своїм військовим побратимам, а ті взяли й засипали її, як засипав хан татарський і князь литовський...

„Тим часом князь Данило, побачивши, що Болохівці не здаються, пішов сам на них. Довго вони боролися, але князь Данило сильніший був і, тяжко погромивши їх в самому Болохові, остаточно розбив їх над Случею, у Звягелі, де вони боронилися до останнього чоловіка. Закінчивши зі своїми ворогами, він вирішив до Київа більше і не заглядати ніколи, а повернутися до свого рідного і певного Галича. Переходячи Збруч, завернув до криньки води напиться. Прийшов, а там тільки три кінці та два палі стоять... Довго й горяче молився

він Богу, щоб знову забило джерено живучою водою, але дарма... Молився він так цілий день, вечір і ніч, аж до самого світанку. Перед сходом сонця стомився і приліг трохи відпочити. Але не встиг він ще й очей стулити, як почувся дивний, незнакомий голос:

— Чужі робили і не зробили... Свої не дбали і занедбали... Чому-ж ти, князю, не знайшов иншої ради, ліпшої від меча свого?...

Князь скопився на ноги і побачив коло себе якогось діда з гуслями.

— Криницю засипали Волохівці! — сказав князь незадовольнено.

Дід тільки головою похитав:

— Але вину їх ти взяв на себе!

— Як так?!

— Мовчи, князю!... За те, що ти так щиро молився, я подарую тобі золотого жолудика...

Князь здивовано мовчав, а дід вийняв із за пазухи золотого жолудика і подав його князеві.

— Що-ж я з ним робити-му? — спитався князь.

— Я тобі зараз скажу! — відповів дід, беручися за гуслі.

„Вренькнув раз, другий і струня заридали.. Плакали струни, а дід тихесенько приспівавав

„Як не знаєш, князю, що тепер робити
 Так навчись на старість хоч дуби садити.
 Посади дубочка, щоб був кучерявий,
 То він стерегти-ме минулої слави.
 Буде він повільно рости й виростати,
 Що по всій Україні зможуть всі видати...
 Станеться, що взохне гилля кучеряве
 І не стане сліду з минулої слави.
 Буде він, зчорнілий, наче палець, стояти
 По майбутніх літах жалі викликати.

Як прийде година, він знов розіветься
І тоді з під нього жерело забеться,
І напються з нього знеможені люде,
І велика радість в поколіннях буде,
Бо не будуть більше, хто як хтїв, радити,
Тільки будуть вільні із вільними жити,
Тільки буде щастям розцвітать країна,
Неподільна й вічна, вільна Україна..

— Хто такий?! — кинувся князь до діда, але той поблід і зник в мочочно-сизім тумані ранку.

„Озираювся князь навколо себе, але всі ще свали і тільки на сході сміло жевріли перші проміні сонця.. Розбудив князь своїх бояр, розповів їм, що сталося, і при них закопав коло третього кінця того золотого жолудика..

„Дійсно, через деякий час, там показався дубочок, який почав скоро рости й розвиватися. Ріс він і розвивався доти, доки було галицьке князівство, але, як запанувала Польща, то він став усихати і його кучеряве гелля зачало ломатися. Коли Хмельницький був коло Замостя, то він почав був вибруньковуватися і з під його коріння стала сочитися вода, але бруньки його так і засохли, не розвинавшись.

„Дуба ж давно вже нема, тільки один пень зостався непорушним і стоїть він ще й досі, як палі який.. Колісь поруч нього на місці татарського пала, стояв московський, а на місці литовського — австріяцький.. Тепер замість московського — червоний, а замість австріяцького — польський.. Так чужі люде ділять нашу землю й означають свої кордонн.. Тільки це все ні до чого, бо Дуб кучерявий ще зовсім не згинув і стоїть він собі на своєму місці, міцніщий за усі палі.. Якось, як ото почалася оця колотеча, коло сухого пня стали пробиватися парости.. Знаєте,

стовбур сухий, а коріння живе і сік свій має.. Люди, кажуть, що Дуб кучерявий мусять скоро розвивутися, бо не так давно з під його пня знов стала сочитися вода, як то було в часи Хмельницького..“

Гр...р...р...ри...и...и... — почувся раптом грім.

Дідусь перехрестився:

— Буде дощ! — сказав.

Я став збиратись в дальшу дорогу.

— Куди ви? — спитався.

— Час іти мені — сказав я. — Вже й вечір близько..

— Та заждіте трохи! Я вас навпрошки поведу, коло Дуба кучерявого..

— — — — —

Вже смеркало, як я стояв над Збручем і приглядався, кудю-б так ліпше перебристи цю прокляту річку, а в ухах весь час брєніло дідове: — „Тільки це все ні до чого, бо Дуб кучерявий ще зовсім не згнув і стоїть він собі на своєму місці, міцніщий за всі палі..“

Збарж (Галичина) 28. VII. 1921.

Зміст :

1. „Вічвий жид“	3
2. Гад Звірипецький	12
3. Бог Чорних Клубуків	22
4. Палієра шабля	34
5. Чернець — князь	44
6. Свята криниця	49
7. Скарби віків	59
8. Жменя землі	67
9. Три хрести	75
10. Лицар Беншовський	82
11. Зелена криниця та дуб кучерявий	86

Українська Дешева Бібліотека друкує:

1. Ол. Барвінський: Ілюстрована Історія України
  2. Ю. Опільський: Золотий Лев, іст. пов.
  3. Марк Твен: Громи, гуморески
  4. Клим Поліщук: Легенди
  5. В. Будзиновський: Волю бути козачкою, іст. пов.
-